

ПРОСВЕТНИ ГЛАСНИК

УРЕДНИК

Д-р ФИЛИП МЕДИЋ
ПРОФЕСОР УНИВЕРЗИТЕТА

ИЗДАВАЧ

ВЕЛИБОР ЈОНИЋ
МИНИСТАР ПРОСВЕТЕ И ВЕРА

САДРЖАЈ:

- Д-р ДРАГ. СТРАЊАКОВИЋ: НАЦИОНАЛНА ПОЛИТИКА КНЕЗА МИЛОША
- ФИЛАРЕТ ГРАНИЋ: РИМСКА ДРЖАВА И ЦРКВА ДО ГАЛЕРИЈЕВА ЕДИКТА О ТОЛЕРАНЦИЈИ
- РИХАРД ВОЛФ: ФРИДРИХ ХЕЛДЕРЛИН (ПОВОДОМ СТОГОДИШЊИЦЕ ЊЕГОВЕ СМРТИ)
- ТОДОР МАНОЈЛОВИЋ: ИКОНОГРАФИЈА ХРИСТОВЕ МИСТЕРИЈЕ ОД УСКРСА ДО ДУХОВА
- Д-р М. ГРБИЋ: ПРЕСЛОВЕНСКА УМЕТНОСТ И КУЛТУРА БАЛКАНА
- Д-р ПАВЕЛ СТРМШЕК: ПРОБЛЕМИ НАШЕ СРЕДЊЕ ШКОЛЕ
- Д-р КОСТА МИЛУТИНОВИЋ: СТЕВАН БЕШЕВИЋ КАО ЛИРСКИ ПЕСНИК

БЕЛЕШКЕ:

- Д-р Р. ЂИСАЛОВИЋ: СЕОСКЕ ПРИПОВЕТКЕ ДУШАНА РАДИЋА; Д. Г.: САМООДГОВОРНОСТ У НЕМАЧКОЈ ОМЛАДИНИ

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

В
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

ПРЕТПЛАТНИЦИМА „ПРОСВЕТНОГ ГЛАСНИКА”

Претплата на „Просветни гласник” повишена је од 1 јануара 1944 године — због повећаних трошкова око издавања часописа — на 360 дин. годишње, односно на 40 дин. за поједини број.

Од 1 јануара 1944 год. администрација листа спојена је са уредништвом. Стога претплату на часопис за 1944 год. — као и претплату за минуле године, 1942 и 1943, уколико није уплаћена — треба слати „Просветном гласнику” преко Поштанске штедионице у Београду на чековни рачун бр. 62100, а не више Државној штампарији. Нове чековне уплатнице доставиће се свима претплатницима.

Управе народних школа достављаће своју претплату преко среских школских надзорника, који ће претплату сакупљену од подручних школа слати „Просветном гласнику” као и остале установе.

Администрација ће слати лист појединачно свима лицима, установама и школама. Народним школама лист ће се доставити преко среских школских надзорника.

Упозоравају се сва надлештва и установе у ресору Министарства просвете и вера на наређење министра просвете и вера I бр. 5571 од 31 марта 1942 год. по коме су дужни да се обавезно претплате на „Просветни гласник”. Претплату ће подмиривати из кредита који је за то предвиђен буџетом, а уколико овај недостаје, из кредита за канцелариске трошкове, односно из посебних својих прихода (са села, посела, забава и сл.).

Надлештва и установе које се досада нису претплатиле на Гласник имају то одмах да учине и за наредну и за прошле године, па ће уз нови број добити и све раније бројеве часописа; а сви досадашњи претплатници који још нису подмирили претплату треба да је одмах пошаљу „Просветном гласнику” путем Поштанске штедионице на чековни рачун бр. 62100.

Рекламације за непримљену свеску треба поднети „Просветном гласнику” у Одељењу за високо образовање и народну културу Министарства просвете и вера, и то одмах чим се прими наредна свеска.

Уредништво и администрација
Просветног гласника

ПРОСВЕТНИ ГЛАСНИК

УРЕДНИК:

Др ФИЛИП МЕДИЋ
ПРОФЕСОР УНИВЕРЗИТЕТА

ИЗДАВАЧ:

ВЕЛИБОР ЈОНИЋ
МИНИСТАР ПРОСВЕТЕ И ВЕРА

Бр. 9—10

СЕПТЕМБАР—ОКТОБАР

ГОДИНА LIX

НАЦИОНАЛНА ПОЛИТИКА КНЕЗА МИЛОША

Идеја ослобођења и уједињења Српства није била напуштена пропању Карађорђевој Србије 1813 године. Вођ другог српског устанка Милош Обреновић, први владалац — кнез — обновљене Србије, за све време своје прве владе мислио је и на ослобођење и уједињење Срба, нарочито оних који су били под турском влашћу. Само, као и у другим разним питањима, Милош је и у политичком и националном питању био практичан и реалан. За све време своје прве владе показивао је живо интересовање за српски народ под туђом влашћу. Преко курира и писама одржавао је стално везе са истакнутијим људима из тих покрајина. Нарочито се много интересовао за Босну, Херцеговину и источну Србију. Наредио је српским властима да се указује гостопримство сваком Србину хришћанину који је напустио своју домовину и побегао у Србију да се спасе турског зулума.¹⁾ Са појединцима кнез Милош ступа у додир и искоришћује их за своје политичке и националне циљеве. Са босанским избеглицама, а нарочито са њиховим истакнутим претставником попом Павлом Каранотвртковићем, кнез Милош 1833—1834 припрема буну у Босни, желећи да на тај начин приволи Турску да му призна право власти у нових шест нахија, у којима је такође био изазвао буну па их са војском посео.²⁾ У истом циљу он је још 1831 године био

¹⁾ Др Драгослав Страњковић, *Влада уставобранитеља*. Београд 1932, 264—5.

²⁾ Др Драгослав Страњковић, *Буна Срба хришћана у Босни 1834 год.* (Годишњица Николе Чупића књ. 40). Београд, 1931, 168—9.

ступио у везу са Мустафашом из Скадра који се био одметнуо од Порте, и у два маха дао му на име позајмице 250.000 гроша. У почетку муслиманског покрета у Босни против Порте, под Хусеин-капетаном Градашчевићем, кнез Милош се постарао да, посредством тројице виђених муслимана из Сарајева, дође у везу са побуњеницима. Године 1833 он је имао намеру да пошаље своје људе у Босну, Херцеговину, Црну гору и Бугарску да побуне тамошњи народ против Турака, о чему је, 28 априла 1833 године, писао тајно својим делегатима у Цариград.

Поред Срба и хришћана из покрајина под турском влашћу, у Србији се за владе кнеза Милоша налазио велик број Срба из Аустрије; неки су дошли на његов позив, а неки су побегли. [Да се спасу од рђавог поступања аустријских власти.] Милош их је све лепо примио; некима је дао службу а друге је новчано помагао. Кад год је притисак турских власти над Србима у Босни, Херцеговини, старој и источној Србији био оштрији и суровији, истакнутији Срби из ових покрајина одмах су о томе обавештавали Милоша и молили га да се заузме код султана за побољшање њиховог положаја и за њихову даљу судбину. Он је излазио на сусрет њиховим молбама.³⁾ Кад се 1835 године српски народ у нишкој нахији дигао на устанак против Турака не могући више сносити насиља, послао је кнезу Милошу своје људе „с поруком да их избавља турског насиља, ако зна, шта је мука и невоља...” Милош је одмах послао свога човека Аврама Петронијевића нишком везиру да код њега посредује у корист побуњеног народа. На поласку кнез је Петронијевићу, поред осталог, рекао како он треба да се заузме „да Турци не муче више Нишевачки народ и да скину велике намете. Неће ли везир тако да уради а ти му понеси од мене поздрав, да сабља Милошева још није добро зарђала од зулумћарске крви”.⁴⁾ О овој побуни Милош је одмах обавестио писмом и тимочког сердара Стевана Стојановића и наредио му да саветује Србима који се налазе на граници према побуњеним селима у нишком крају да се не мешају у буну и да не прелазе преко границе. А ако би неко од побуњеника прешао

³⁾ Михаило Гавриловић, Почети дипломатских односа Велике Британије са Србијом (Из Новије српске историје) Београд, 1926, 144.

⁴⁾ Јован М. Поповић, У служби своје отаџбине, Београд, 1900, 90—91.

границу, да га не тера већ да га слободно прими.⁵⁾ Посредством Петронијевића и Стојановића буна се у јануару била утишала, јер је Салипаша, нишки мутасериф, коме је Милош преко Петронијевића писао писмо, обећао побуњеном народу да му неће више слати зулумџаре који га злостављају, већ да ће им поставити једног вилајетског кнеза који ће правилно и законито извршивати наредбе. Салипаша своје обећање није одржао, те се почетком марта исте године народ у нишком крају опет побуни. Кнез Милош понова пошаље Аврама Петронијевића, а београдски паша једног свога човека да обојица посредују за измирење. Почетком марта Милош је писао и Стојановићу и дао му упуства за рад у вези са народном буном у нишком крају. Препоручио му је да се стално налази на граници, да утврди добро страже и да не пушта никога у Србију: „Турцима пак кажите или поручите озбиљски, нека не дирају у ту сиротињу нипошто. Ако ли Турци не би Вас послушали, већ би ипак напали на те људе и нејач, Ви страдалце све попримајте и придржите их у нашој земљи. Међутим ако тај народ велику глад трпи, а Ви подајте му по нешто ране од десетка, да не помре од глади ту на границама⁶⁾”. Милош је Стојановићу препоручио да заједно са Петронијевићем ради на умирењу буне, али тако; „ако везир нишки увуче своју војску у варош“, каже Милош, „онда са Аврамом присоветујте, по писму које ја Авраму на народ упућујем, да се народ својим кућама врати, и они који су ту, и они који се буду разбегли. Нека се сви врате својим домовима“. У случају да нишки везир не буде хтео турску војску повући у варош Ниш, у шта Милош само сумња, кнез препоручује Стојановићу да са Аврамом не тера народ кућама „да не изгине узалуд“⁷⁾. Пошто је нишки везир позвао турску војску да се одмах повуче, Аврам је прочитао побуњеницима Милошево писмо, у коме их овај позива да се врате кућама и да се смире. Пошто су чули кнежево писмо побуњеници се врате својим домовима⁸⁾.

⁵⁾ Ibid.

⁶⁾ Ibid. 92—93.

⁷⁾ Ibid. 93—94.

⁸⁾ Ibid. 94—5; Милан Ђ. Милићевић, Краљевина Србија, Београд 1884, 40—41.

Као у нишком крају, тако исто и у пиротском српски народ није могао сносити турска насиља, па је 1835 и 1836 године велики број породица побегао у Србију. У пролеће 1836 народ се дигао на оружје против Турака. Стога је Милош одмах писао Стевану Стојановићу у Неготин да ради на угушењу буне, а због истог посла послао је свога претставника и министра иностраних дела Аврама Петронијевића у Књажевац. И Стојановић и Петронијевић радили су по Милошевом налогу на стишавању буне, а исто тако утицали су на претставнике турске власти да боље поступају према Србима. Бегунце су упућивали да се врате својим кућама, а Петронијевић је лично ишао у Пирот да умири народ⁹⁾. Међутим са умирењем народа у почетку је ишло теже. Народ се био сакупио у великој маси у околини Пирота, изјављујући да жели да сви Турци оду из вароши, ако то не буду хтели учинити да ће ударити на саму варош. И народ у вароши Пироту и народ у околини потстрекачи буне су уверавали да ће их кнез Милош и Срби из Србије помоћи. Тако су многи претставници бунтовника изјавили како очекују само да им стигну топови и помоћ коју им је кнез Милош обећао.¹⁰⁾ За Пироћанце каже Петронијевић да им је „неко добро напунио главу да ће им Ваша Свјетлост помоћ учинити кад они само буну почну. Ово им сад нико не може извадити из главе, мањ само Ваша Свјетлост”.¹¹⁾ Петронијевић је уверавао народ да је он у томе преварен и да треба да се смири. Пошто је смењен Махмуд-ајан (војвода) и владика нишке епархије Јероним који су народ много глобили, буна се утишала. Са новим војводом Хаџи-Мехмед-бегом народ је био необично задовољан. Истакнутији људи из Пирота писмено су захвалили кнезу Милошу на његовом заузимању за њих, извештавајући га у исто време да се „нови војвода влада по његовим заповестима”, да је глобе и зулуме све дигао и да је порез „мало спао“. Стога моле кнеза да их посаветује коме да се обрате са молбом да им не мења новог војводу.¹²⁾ Милош им је одмах одговорио и посаветовао их да се обрате

⁹⁾ Краљевина Србија, 185—188.

¹⁰⁾ Ibid., 200.

¹¹⁾ Ibid., 201.

¹²⁾ Ibid., 214—15.

„честитом везиру руменли валису” у Битољ и замоле га да им остави садањег војводу.¹³⁾ Тако је кнез Милош посредством својих људи успео да умири побуњени народ у нишком и пиротском крају. Због тога је његов углед и значај код народа не само у овом крају и у источној Србији већ и у западној Бугарској увелико порастао.

У Милошевој националној политици једно од најзначајнијих места заузимају његови срдачни и пријатељски односи са Бугарима. Известан број лица из Бугарске он је имао у својој служби. Преко њих је ступио у тешње везе са истакнутијим Бугарима. Већ 1830 год. пише Хаџи-Јордан Хаџи-Геновић Милошевом човеку Пантелији Хаџи-Стоилу у Брашову „да су житељи славенскиј, јамболскиј, казанскиј и другиј некиј вароши, заједно са околним селима из Трације и Блгарије решили, разићи се у разна места и да не остану под власћу турском”. Хаџи-Јордан, „као земљак, једноверац и добар патриот” саветовао им је да се у Србију „с фамилијама преселе, где ће наћи исти род, исти језик, исто вероисповеданије и обичаје”. Пошто зна да Хаџи-Стоило стоји у добрим односима са српским господарем Милошем, Хаџи-Јордан га моли да се пријатељски потруди „за целиј један народ кому число заиста ће превазићи 100 хиљаде фамилија”. Даље га Хаџи-Јордан моли да се договори с кнезом Милошем да овај прими под своју власт, у Србију, Бугаре и да им да „прилично места на обработеније за њихов ужитак”. Ако кнез на ово пристане, нека им пошаље новаца на зајам за неко време да би могли преселити своју сиротињу. На крају, умољава га да увери кнеза да ће у бугарским исељеницима добити добре и исправне поданике „који неће бити на штету Србије, но паче на ползу”.¹⁴⁾ Међутим, изгледа да од ове селидбе Бугара у Србију није могло бити ништа, вероватно највише због тога што је кнез Милош у то доба био у врло добрим односима са Турцима који су били решили да му признају и право наследства у његовој породици, па се плашио да, примивши Бугаре, не наљути Порту и не дође с њом у сукоб. Међутим, Милош је и даље продужио да одржава добре односе са Бугарима. Године 1834 и 1835 он штампа

¹³⁾ Ibid., 216.

¹⁴⁾ Ibid., 78.

о своје трошку у Крагујевцу књиге бугарских националних и књижевних препородитеља, калуђера Неофита Бозвели Хилендарског и Неофита Рилског. Неофит Рилски се и лично упознао са кнезом Милошем кад се овај у јесен 1835 са свога пута из Цариграда враћао преко Бугарске у Србију. Састанак је био у Габрову. Том приликом Неофит је у име кнеза Милоша писао једно писмо на грчком језику неком грчком владици. Сачувала нам се и копија Неофитовог говора који је био припремио да поздрави кнеза Милоша. У говору Неофит назива кнеза „избавитељем Србије, украситељем Србије, мудрим управитељем и правим потомком славних и храбрих српских хероја”. Поред осталог Неофит каже: „Милош славни, целом славено-србско-бугарском народу мило је и слатко име, милост Божја и нама је од Бога дарована, као наш нови покровитељ и заштитник. Радуј се и ти дакле бедна Бугарска што си удостојена лично видети милог, милостивог и светлог књаза српског Милоша”.¹⁵⁾

Поред културних, просветних и трговачких веза кнез Милош је са Бугарима одржавао и политичке везе. Он је увек кад год је могао и имао за то прилике обећавао им помоћ или их помагао у борби против Турака. Хтео је да поред Срба и други хришћани, нарочито најближи његовој држави, гледају у њему заштитника од турских насиља и као заштитник је хтео свуда да се представи. Стога је сасвим разумљиво што су се Бугари у западној Бугарској 1835 и 1837 године, пре него што су хтели да се дигну на Турке, обратили кнезу Милошу за помоћ.

Узроци и бугарским и српским побунама су углавном били велики намети и насиља Турака. Непосредни повод за буну Бугара 1835 године у западној Бугарској, у берковачкој околини, у ломском округу, било је рђаво поступање берковачког ајана Шериф Ахмеда, „чија је система управе била насиље и угњетаније”, особито према бугарским женама. Он је у том погледу чинио слично ономе што је код нас у рудничком крају пред устанак радио Салиага, назван од народа „руднички бик”. Кад је Шериф у пролеће 1835 последњи пут изашао у своју „казу”, чинио је нечувена насиља.¹⁶⁾ Стога су се Бугари у берковачкој

¹⁵⁾ Сборникъ 13, 404

¹⁶⁾ Д. Мариновъ, Политическа движения и възстания въ западне България (Сборникъ за народни умотворения... књ. II) София 1890, — 77—78.

околини решили да се дигну на устанак. У пролеће 1835 казански кнез, деда Ценко, сазвао је скупштину Бугара у Бистрилици на којој је одлучено да се дижу на устанак сва села у берковачкој околини. Али пре него што то почну, Бугари су решили да, преко окружног начелника у источној Србији, известе кнеза Милоша о својој намери, надајући се да од њега добију оружје, барут па и помоћ у војсци. Изабрана је депутација коју су сачињавали „поп Икија од Чипоровци, деда Ценко кнез, поп Вељко и поп Миљко“. Депутација, снабдевши се потребним пуномоћјима, оде у Србију, у Књажевац, окружном начелнику и саопшти му због чега је дошла. Кад је начелник добио из Београда тражена упутства, он депутацији саопшти „да је Србија свагда готова да помогне Бугарима“, само треба да се што више народа дигне на устанак. Пошто се депутација вратила у Бугарску и саопштила народу обећање српске владе почео се устанак припремати. За вођу је био изабран Манчо Пунин из Бистрилице, за његовог заменика Петар Стојанов из истог села, а за писара поп Мито Андрејев из Копиловаца.¹⁷⁾ Одређено је да устанак почне на Спасовдан када се велик број народа искупља у Чипровском манастиру. Тако је било и овога пута. Сакупило се око 4000 људи, од којих само 150 наоружаних. У Берковици се одмах пронео глас да устаника има око 15.000, да су наоружани пушкама и топовима добијеним из Србије и да међу устаницима има и Срба. Али buna није успела јер су устаници, слабо наоружани, увиђали свој рђав положај па су се са Турцима нагодили. По тој нагодби, учињеној идуће године после још једне буне у истом крају, Шериф је био смењен са свога положаја а за берковачког ајана дошао је Абдурахманбеј. Вођа буне Манчо није смео остати у Бугарској већ је побегао у Србију, дошао је у Ћуприју, ту се настанио па ту и умро, оставивши иза себе једнога сина за кога се зна да је још 1890 године живео у истој вароши.¹⁸⁾ Ову буну Бугара у берковачком крају кнез Милош је, преко својих представника власти у источној Србији, вероватно помогао, само не у великом обиму и јавно, већ је кришом послао мало оружја и цебане. Кнез Милош је овако урадио с једне стране због тога

¹⁷⁾ Ibid., 78.

¹⁸⁾ Ibid., 79—81.

што није веровао у већи успех те буне, а с друге стране, што је нарочито важно, он се тада налазио пред путем за Цариград куда је полазио на поклоњење султану. Стога је сасвим разумљиво што у исто време док се спремао да иде у Цариград и тамо изјави своју верност султану, није могао јавно потпомагати бунтовнике који су се били дигли против султанових претставника.

Годину дана после буне од 1835 године, под утицајем буне у пиротском крају, избила је опет буна у берковачком крају, против Турака. Већ маја месеца Аврам Петронијевић из Књажевца извештава кнеза Милоша да је добио вест „да је и Берковчката сва устала на бунт, друмове позатварали, субаше отерали у варош”, желећи да се ослободе Турака и турског насиља. Људи који су долазили у Књажевац жалили су се Петронијевићу на велике зулуме војводе Шерифаге, и говорили да се надају помоћи од кнеза Милоша.¹⁹⁾ Петронијевић је предузео кораке да се ова буна стиша и положај народа побољша. Бунтовници, да би придобили што више присталица за свој покрет, говорили су да кнез Милош зна за ту буну, да се међу њима налази не колико српских чиновника, среских капетана, међу којима и Хајдук-Вељков брат Милутин Петровић и његов син, као и око 300 Пироћанаца.²⁰⁾ И берковачки војвода Шерифага писао је кнезу Милошу како су тобоже дошли његови људи и дигли народ на устанак. Милош је у своме одговору Шерифаги побијао његова тврђења, доказивао да он и његови људи немају никакве везе са буном и да су „лажни гласови који се о томе проносе”. Он упозорава берковачког војводу да ниједан Србин није прешао границу нити отишао у берковачки крај, и препоручује му да треба да сам чува народ од „зулума и угњетенија, и не дајте повода да он востанија чини, у ком случају јестествено измишљава све што му полезно бити може”. Даље каже да је послао свога човека, Петронијевића, да се са високим царским чиновницима у Нишу, Пироту и Софији споразуме како да се умири пиротски крај, а за берковачки он ништа не зна. Знајући да је Шериф својим рђавим поступцима изазвао буну народа и по други пут, Милош му то ставља до знања следећим речима: „Зато

¹⁹⁾ Краљевина Србија, 191—193.

²⁰⁾ *Ibid.*, 193—196.

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

дакле потребно је да се и ви трудите сиротињи правду учинити, као што је и Божја и царева воља, и не угњетавајте царева раје на срамоту вашу и цијелога света, и да се гњеви на вас премилостиви цар наш".²¹⁾ Међутим Шерифага који је био велика пијаница и на кога су се Берковчани, кад су долазили у Пирот, жалили како „једнако хода по диванани и накреће бокал с вином”, уместо да стишава народ још више га изазивао.²²⁾ Почео је да убија и људе. Депутација од 50 људи била је дошла у Пирот да се жали на тешко стање. Један део те депутације је из Пирота упућен преко Софије у Битољ руменли валису. Међутим, Петронијевић је са високим турским чиновницима предузео све што је потребно да се буна стиша. И кад је ствар била на добром путу, догодио се 26 маја у Пироту сукоб између Турака и бунтовника из пиротског краја и то даде повода да се народ у берковачком крају понова и готово сав дигне на ноге и побегне у планине изјавивши Турцима „да они неће више за Турке да знају, да су и они Ваше Свјетлости (кнеза Милоша) поданици постали, и т. п.”²³⁾

Као што се види из напред изложеног, кнез Милош је показивао велики интерес за живот народа у западној Бугарској. Колико су покрети у западној Бугарској, у берковачком крају, били припремљени са његовим знањем и одобрењем, тешко је сада утврдити. Несумњиво је да су поједини чиновници у источној Србији знали за припремање народа на устанак, а вероватно му били обећали и своју потпору. Исто тако је несумњиво да је кнез Милош био популаран код народа у западној Бугарској, за који је он сматрао да се нимало не разликује од народа српског, и да је на тај народ имао великог утицаја. За тај кнежев велики утицај на бугарски народ знали су врло добро и највиши претставници турске власти на Балкану. Приликом буне у берковачком крају 1836 године руменли валис из Битоља писао је лично кнезу Милошу да „помогне к усмиренију берковачког бунта”. Народ у западној Бугарској гледао је у кнеза Милоша као у свога заштитника. Стога му се увек, пре почетка покрета за ослобођење, обраћа за савет и помоћ. А кад покрет не успе, онда

²¹⁾ Ibid., 197—198.

²²⁾ Ibid., 198.

²³⁾ Ibid., 198—205.

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

Б
И
В
Л
И
О
Т
Е
К
А

Милош треба да се заузме код турских власти да народ заштити од насиља и да му се опрости што се дизао против царске власти. Као најбољи пример шта су Бугари из западне Бугарске мислили о Србији и кнезу Милошу и шта су од њих очекивали, служи њихова изјава приликом буне 1836 године, да не признају више Турке за своје господаре и да постају поданици српског кнеза.

Године 1839 одласком кнеза Милоша из Србије завршио се и његов рад на националном пољу, вођен за време његове прве владе. После тога, 20 година Милош је провео у иностранству као обичан грађанин, али никада није код њега попустило интересовање за живот српског народа, и то не само народа у Србији већ и у српским покрајинама под туђом влашћу. Са многим људима из тих покрајина он је одржавао везе, а његови повереници путовали су на све стране по српском народу обавештавајући се о његовом животу и приликама.

На Светоандрејској скупштини 1858 године, као један од разлога за повратак кнеза Милоша, либерали и обреновићевци истакли су да ће кнез Милош поновним доласком на власт дати нов правац нашој националној политици и да ће у извођењу те политике бити много енергичнији и одлучнији него претставници уставобранитељског режима. Први наши либерали били су српска деца школована на страни, у слободним демократским земљама на западу, и национално много напреднији него њихови очеви. Та наша млађа интелигенција није се задовољавала унутрашњом аутономијом (коју је кнез Милош био израдио) већ је желела да српски народ добије своју потпуну независност. Посматрајући рад уставобранитељског режима чији су се носиоци, Савет и кнез, често обраћали Порти и тражили њену интервенцију у појединим питањима, либерали су сматрали да је то недостојно српског народа, да вређа његов понос. Знајући да је Милош од Порте израдио унутрашњу аутономију, они су били убеђени да ће он сада са више успеха радити на добијању потпуне независности. И Милош је такорећи одмах на првом кораку своје друге владе, једним примером показао да ће у националној политици ићи другим правцем него његови претходници, носиоци уставобранитељског режима.

Кад је кнез Милош по други пут дошао на владу, затекао је турске низаме из града, како, с дугим пушкама на којима су

били бајонети, „у свима главним улицама и дању и ноћу патролирају у оном делу вароши (Београда) који је био у шанцу”, а на коме су биле четири капије: Стамбол-капија, Варош-капија, Сава-капија и Видин-капија. За време прве владе Милошеве низами су „патролирали” главним улицама „као неки позорници и као што сада наши жандарми стоје, али су били без дугих пушака, само са бајонетима у канији о бедру”. Али кад је почео активни рад на обарању кнеза Александра, београдски паша је наредио да низами стражаре улицама са пушкама и бајонетима. Видећи ово кнез Милош је одмах поручио београдском паши да те „патролције” повуче из вароши и да остану само на капијама. Али се тадањи управник београдске тврђаве, Осман Топалпаша, који је био непријатељ и кнеза и Срба, успротиви томе. Милош га позове и каже му да одмах уклони низаме из вароши. Османпаша се изговарао како је он тако затекао кад је дошао у Београд и да без питања у Цариграду не може низаме уклонити из вароши. Милош је на то плануо, поцрвенео и љутито паши одговорио: „Ти си тако затекао, али ја нисам тако оставио, зато ти питао не питао у Цариград то је твоја ствар, а ја ти кажем да ти дижеш те низаме, иначе ћу их ја силом отерати”. Паша није имао куд већ је наредио да се низами повуку из вароши.²⁴⁾

Уопште за време своје друге владе 1859/1860 кнез Милош је био и сувише агресиван и револуционаран у националној политици. Одмах по доласку предузео је кораке у Цариграду да се Турци иселе из неких вароши у Србији у којима су још становали. Хтео је Србију сасвим да очисти од Турака. Тако исто није пренебрегнуо рад на националном пољу у западној Бугарској и нарочито у Босни и Херцеговини. Из доба друге његове владе сачувао нам се план на који би се начин Босна и Херцеговина најлакше могле ослободити од Турака и ујединити са Србијом. Тај план је рађен са Милошевим знањем и одобрењем. Као најбоље средство за постизање циља у плану је било предвиђено припремање устанка и организовање устаника са новчаном помоћу од 25.000 дуката добијеном из Србије. По томе плану и Црна гора је заједно са Србијом, а по директивама из Београда, имала

²⁴⁾ Драгослав Страњаковић, Успомене и доживљаји Димитрија Маринковића 1846—1869, Београд 1939, 124—25.

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

В
И
В
Л
И
О
Т
Е
К
А

да ради на ослобођењу Херцеговине као покрајине са којом се граничи. Из Јужне Србије и Новопазарског санцака као и источне Србије Милошу је послат за годину дана велики број молби којима га тамошњи народ позива да га ослободи и уједини са мајком Србијом. Али иако је Милош, као и Карађорђе, мислио и радио на ослобођењу целокупног Српства, исто тако и то Српство, сви Срби ма где се налазили под туђом влашћу, без разлике на положај, чин, звање и материјално стање, били су упрли очи у Србију. Она је била онај привлачни центар коме су они тежили и по упутствима из Србије свесрдно радили на своје ослобођењу. Код тих Срба уопште није било колебања. Они су потпуно схватили идеју распрострау из Србије да се сви Срби морају прво ујединити у независну државу, и да ће им само на тај начин бити обезбеђена и њихова лична и њихова имовна сигурност. Због тога је Србија и могла, од првог дана свога постанка, своје погледе управљати и изван својих граница. Због тога је она била тек прва појава једног замашнијег процеса иза које је једнодушно стајала читава једна раса исте историје, истих погледа у будућност и која је кроз Србију тражила и полагала право на самосталан политички живот. И они у Србији и они изван њених граница, још у Милошево доба сасвим су правилно схватили да се њихов једини спас и једина сигурност налазе у њиховом уједињењу. Стога су на томе и свесрдно радили.

Кад се говори о националној политици кнеза Милоша мора се нарочито истаћи и подвући да он ни с ким и никада када су били у питању држава и нација није правио никакав компромис. Он је био расан човек, прави Србин, и, поред Карађорђа, несумњиво један од најмаркантнијих претставника српског народа. Као такав он није могао никад изневерити националну и државну мисао. Он, који се борио за слободу и крв своју пролевао, био је готов у сваком моменту, па и као 80-годишњи старац, за време своје друге владе, да понова ступи у борбу за потпуно ослобођење Срба. Он, као и остали његови савременици из првог и другог устанка који су стварали државу, који су се драговољно за њу борили, осећали су њен значај и сваки од њих носио је ту државу у самом себи. Кнез Милош и његови савременици су сматрали да све жртве које се приносе за ослобођење и уједињење Срба нису скупе.

Драг. Страњаковић

РИМСКА ДРЖАВА И ХРИШЋАНСКА ЦРКВА ДО ГАЛЕРИЈЕВА ЕДИКТА О ТОЛЕРАНЦИЈИ (311 ГОДИНЕ)

Највећа опречност између Хришћанства и незнабоштва постојала је у области јавног живота. У ст. веку вера није била ствар чисто приватне природе него еминентно јавноправна ствар: породица, држава, друштво и култура били су најтешње срасли са незнабошком вером и њеним култом. Римска држава је веома ригорозно одржавала култ домаћих богова. Побеђеним народима Рим је редовно дозвољавао да и даље врше своје верске обичаје, док су њихова божанства обично налазила место у самом кругу римских богова, који је на овај начин постајао све шири. Друкчије је Рим поступао са народима монотеистичких религија. Према Јудејима римска државна власт показивала је велику толерантност, јер је њихова вера имала претежно националну основу а спољашњу мисију вршила је у врло ограниченом обиму. Под окриљем Мојсијеве вере, која је била *religio certe licita*, могло се Хришћанство до свог формалног издвојења из јудејске заједнице неопажено развијати.

Међутим, у погледу Хришћанства ствар је начелно друкчије стајала. Хришћанска вера нити је била старинска нити национална као јудејска, него нова и универзалног карактера, чији су верни припадали разним народностима, и која је показивала изразиту претензију да, потиснувши остале вере, цео свет учини својом искључивом сфером. Због веома тесне и привидно неразрешиве везе између античке незнабошке вере и античке државе многи су сматрали да Хришћанство доводи у опасност основе римске државе. Ово страховање било је још појачано чињеницом да су хришћани, са свога становишта потпуно оправдано, одбацивали култ императора. Божанско поштовање владара, за време живота му, било је још раније уведено у источним областима римске

УНИВЕРЗИТЕТСКА ВИБЛИОТЕКА

империје, а од Нерона и Домицијана био је овај обичај проширен и на западне области. Култ императора постао је централна тачка римске државне религије, а однос појединог грађанина или поданика према том култу служио је као мерило за лојалност и патриотизам; одбацивање царског култа стварало је подлогу за оптужбу због велеиздаје (*crimen laesae maiestatis*). Јудеји су ослобођени били од овог култа, док је за хришћане претстављао веома тешку опасност која је била појачана још тиме што су хришћани ускраћивали да учествују у незнабошким верским свечаностима.

Начелни став Хришћанства тачно је у позитивном смислу формулисан у Господњој изреци о дужностима плаћања пореза страном незнабошкој држави (Мат. 22, 15—23; Мар. 12, 13—17; Лук. 20, 20—26). Ова Господња реч начелно потврђује постојање властитог права државе подвргавајући критици оне који то право хоће да негирају, ограничавају или ниподаштавају, и властитог права цркве као установе која проповеда еванђеље и посредује спасење људском роду. Детаљнији суд о држави пружа ап. Павле (Римљ. 13, 1—7), наравно у пуној зависности од Господњих речи. Свака власт на земљи, па и власт римске државе, постављена је од Бога; како се пак у току сваког историског процеса манифестује делање Бога и како је на тај начин сваки такав ток од Бога одређен, намеће се као логичан закључак да је Бог онај који дела и у историском развоју римске државе. Власт је од Бога постављена и уређена и њени носиоци су служитељи Бога. Из ове премисе изводи ап. Павле закључак да онај ко се противи власти, противи се самој заповести Бога; који се пак противе власти, долазе под суд. Власт као таква има право да посматрајући рад својих поданика, чини разлику између добра и зла и да пресуђује своје поданике према њиховим делима. Ова нехришћанска држава има право мача, тј. право над животом и смрти; ово јој је право подељено од Бога а с овим и способност разликовања добра и зла те у вези с тим право кажњавања греха. Отпор против државе изједначаје ап. Павле с отпором против самог Бога. У интересу нормалног функционисања државе поданици су дужни плаћати порез и царину а уједно поштовати авторитет носиоца врховне државне власти. Власт од Бога по-

стављена није више по речима ап. Павла (1 Тим. 2, 1—4) само предмет послушности и одавања части него и молитве и благодарности. Из нешто каснијег времена имамо у првој посланици Коринћанима св. Климента Римског (1 Clem. 60 sq) сачуван текст најстарије молитве за власт, која налази образложење у речима ап. Павла (Римљ. 13, 1—2) да послушност према Богу укључује истовремено послушност према властима од њега постављеним. Карактеристично је да у овом тексту молитве не налазимо ни најмањег трага полемичког тона од стране хришћана, за које је незнабошки царски режим пред крај Домицијанове владе (90—96; у ово доба стављају научници постанак посланице) многе непријатности претстављао, а и Нероново гоњење хришћана било је још у живој успомени.

Веома тешки и сложени задаци били су стављени пред цркву крајем I и почетком II в. по Хр.: самоодбрана од незнабошког света непријатељски расположеног према Хришћанству, самоодбрана према доминантној јединистичкој духовној култури и религиозитету и, напоследку, њено формирање у правцу универзалне цркве као носиоца хришћанске светске религије.

На развитак односа између римске државе и цркве неповољно је утицало непријатељско држање јудејске диаспоре и незнабошких народних маса. Из извора, наиме царских рескрипта, савремених хришћанских писаца и поузданих аката о страдањима појединих мученика, који нам пружају истина доста непотпун материјал за реконструкцију појединих гоњења хришћана — њихових мотива, правне основе и њихова тока — можемо јасно видети да није римска власт него непријатељско држање споменутих народних маса играло одлучну улогу у покретању гоњења хришћана у II веку.

Појава непријатељског расположења народних маса, иако оне нису ни најмање познавале суштину Хришћанства, даје се лако схватити. Хришћанство није имало сличности ни са једним од источних култова, који су у римској империји упоредо са њеним ширењем постајали све бројнији, али су како међусобно тако и према римској државној вери били у односу толеранције. Хришћанство напротив, било је, како је у уводу изложено, по својој суштини верски искључиво и нетолерантно па је начелно одбацивало све богове у римској империји и све верске цере-

моније, нарочито царски култ. Због тесне везе између римске религије и римске државе створила се о Хришћанству претстава да је оно оглашени непријатељ целокупног римског државног и културног живота (сведочанства римских историка Тацита и Светонија већ за доба цара Нерона). Због директних клевета од стране јудејске диаспоре, погрешног тумачења хришћанског култа и погрешног схватања карактера Хришћанства уопште, појавиле су се разне неповољне вести о хришћанима које су, најкасније почетком II в., примиле конкретан облик оптужбе (атеизам, неморалност, непријатељско расположење према држави); ове вести су се, и поред најодлучнијег побијања од стране старих хришћанских апологета, упорно одржавале.

Ово стање ствари доводило је у незгодан положај римске власти које су долазиле у званичан додир са хришћанима. То нам најбоље илуструје писмо Плинија м., намесника азиске провинције Битиније, цару Трајану од 112 године, које излаже тешке скрупуле које су се појавиле у вези са спровођењем поступка против хришћана. Питања која је Плиније цару ради решења формулисао, кулминишу у томе, да ли је Хришћанство само по себи већ злочинство и кажњиво или су кажњива одређена с тим именом везана злочинства. Трајанов одговор први је писмено формулисани начелни став римске државне власти према Хришћанству. Поводом Плинијева извештаја да упркос примени справа за мучење није могао утврдити никако злочинство код хришћана, цар Трајан нашао је за сходно да напусти тле редовног римског кривичног поступка и подвргао је хришћане као такве државнополицијном поступку административних звања. Већ овај први царски рескрипт претставља репресивну меру у ствари поступака против хришћана и садржи три одредбе: забрану предузимања званичног трагања за хришћанима, примања анонимних пријава и расположења да има бити ослобођен онај који одриче да је хришћанин и своју изјаву делом потврди; само хришћани против којих је поднесена пријава од одређених особа и који у Хришћанству истрају, имају бити кажњени.

Питање правне основе за гоњење хришћана у II в. и карактера хришћанских процеса још није потпуно осветљено. Ваља оштро разликовати између оптужби од стране незнабошких народних маса и формалнојуристичког поступка државне власти

УНИВЕРЗИТЕТСКА ВИБЛИОТЕКА

против носилаца хришћанског имена. Римска државна власт није усвојила све оптужбе народних маса (најтежа морална и политичка злочинства, нарочито sacrilegium и crimen laesae maiestatis — велеиздаја) са разлога што није располагала неоспорним доказима за ове оптужбе и што је било осведочено лојално политичко држање хришћана у II в. Али римска држава гледала је у хришћанима присталице страног и недозвољеног култа и начелне противнике државне религије, нарочито царског култа, а велики политички значај државне религије захтевао је кажњавање таквих противника, уколико је против њих била поднесена прописана пријава власти и уколико нису хтели да се врате поштовању државних богова. Као што је припадност хришћанству пријављене личности била предмет истраге, тако се у том квалитету, чим је његовим признањем и ускраћењем приношења жртве исти на несумњив начин био утврђен, налазио формални разлог за осуду. Процеси против хришћана нису били кривични процеси у правом смислу речи, али они не претстављају ни обичан полицајни поступак, него су чинили особену врсту поступка, неку мешавину редовног кривичног и полицајног поступка. Разлог, са кога поступци против хришћана не могу одговарати ни једном у ранијем римском праву уобичајеном поступку, лежи у томе што римска државна власт још никада раније није била дошла у положај да иступи против вере тако универзалне тенденције, тако изразите искључивости, толике експанзивне моћи и тако високог моралног карактера, као што је била хришћанска. Против непријатеља овакве природе морала је римска државна власт створити нов, од садашњих ефикаснији, поступак. Начела, фиксирана у Трајанову рескрипту остала су у процесуалној пракси римских државних власти меродавна све до III в.; правни положај хришћанске религије није у свом раздобљу претрпео никакве начелне измене.

Иако не можемо тачно да утврдимо број хришћана који су у току II в. морали своју веру пред римским властима да исповедају и за исту страдају, ипак је несумњиво да је Хришћанство постављени задатак самоодбране путем својих мученика, исповедника и апологета у потпуном обиму успешно извршило. Списи апологета омогућују нам и оцену извршења и другог задатка Хришћанства, наиме самоодржања Хришћанства као верске индиви-

дуалности. Решење овог задатка било је много теже него првога: била је то борба против јелинизације Хришћанства, нарочито утицаја грчке философије, која се свршила християнизацијом јелинизма. Трећи задатак, развијање спољашње црквене организације у правцу универзалне цркве био је такође успешно завршен крајем II в.

Појава универзалне црквене организације дала је повода римској државној власти да предузме нову репресивну меру против даљег ширења Хришћанства. Цар Септимије Север није издао против њих никакав генерални едикт као што ће то касније учинити цареви Деције, Валеријан и Диоклецијан. Његова одлука којом је 202 године забранио прелаз у Хришћанство [201 године био је већ забранио прелаз у Мојсијеву веру] морала је имати карактер рескрипта тј. расположења изданог у облику одговора на питање постављено од ког намесника провинције поводом каквог нејасног конкретног случаја. Другу репресивну меру против цркве као такве предузео је 235 године цар Максимин Трачанин, непосредно уперену против претстојника цркава, дакле непосредно против носилаца црквене организације. Немоћ римске државне власти према Хришћанству јасно се показала већ при објави Северова рескрипта; између 203 и 235 године лежао је период мира од преко 30 година за кога је црквена организација била знатно ојачала и стекла већу способност за борбу са спољашњим непријатељем.

Са Децијем (249—251) једним од оних слабо образованих, али енергичних војничких царева панонско-илирског порекла, претставника рестаурационе политике великог стила, почиње нов период у историји односа између римске државе и цркве. Гоњење путем рескрипта заменило је гоњење путем едикта. Место специјалних одлука које регулишу услове кажњавања хришћана од месних власти, сада централна државна власт узима иницијативу у трагању и кажњавању хришћана и чини напоре да их радикално сузбија и уништава у целој империји. Разумљиво је да је један владар тако конзервативног и традиционалистичког расположења као Деције и у овој области морао показати јаке реакционарности. Он је сматрао званичну религију саставним делом политичке и друштвене организације; како је учешће у култу римских богова и, нарочито, у царском култу, сматрано за

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

неопходну манифестацију лојалности према држави и императору, природно је, да државна власт никако није могла трпети апстиненцију хришћана у том погледу. Његов у јануару 250 год. издани едикт инаугурисао је опште гоњење хришћана и цркве, које има више стадија. Децијев едикт означава први стадиј. Децијев едикт захтевао је не само од хришћана него од свих становника империје да изврше исповест државне религије приношењем жртава и учешћем у жртвеним гозбама — није дакле захтевао директно одрицање Хришћанства. То објашњава и успех ове мере: стварно је број хришћана који су удовољили овом првом захтеву био врло велик. Међутим, поред врло великог броја палих (клирика и лајика) не смемо превидети многе исповеднике који су упорно ускратили да изврше царску заповест; релативно мали број мученика може се објаснити особеним карактером овог гоњења, које није имало за циљ искорењење хришћана него њихово поновно задобијање за римску државну религију. Иако је успех овог гоњења био велик, ипак је био само привидан, јер одмах по престанку гоњења још пре Децијеве смрти (око Ускрса 251 год.), велик број палих обратио се са молбом да буде поново примљен у црквену заједницу.

Још даље од Деција отишао је у гоњењу цар Валеријан (253—260), који је пред крај своје владе издао два едикта против хришћана (257 и 258 године). Главни циљ ових гоњења било је уништење организације хришћанских општина и онемогућење одржавања међусобних веза. Док се први едикт углавном држао оквира Децијева едикта (казне изгнанства) уз додатак забране богослужбених скупова и гробаља (смртна казна), захтевао је други едикт под претњом смртне казне изричну абнегацију Хришћанства од стране клира и припадника отмених друштвених staleжа (сенатора, витезова итд.); с овим гоњењем било је скопчано и одузимање црквеноопштинског иметка (богослужбене просторије, гробаља). Овом оштром поступању државне власти одговарао је појачани отпор хришћана који је Валеријанова наследника цара Галијена (260—268) принудио на опозивање очевих едиката и враћање конфисковане имовине како црквених општина тако и појединих хришћана. Никако не треба прецењивати домашај ове царске иницијативе нити акт од 260 године сматрати за истинско званично признање Хришћанства у том

правцу да би оно постало било дозвољена вера. Галијен се ограничио на стављање ван снаге очевих едиката враћајући се фактичној толеранцији која је владала од почетка III в. до Децијева и Валеријанова гоњења.

Од год. 261 наступила је нова пауза мира од преко 40 година и за време овог мира уследило је коначно консолидовање Хришћанства у римској империји. Дугим периодом мира поспешно ширење Хришћанства и његово јаче продирање у више друштвене сталеже морало је привући пажњу његових непријатеља на себе, који су још увек имали на својој страни велику већину становништва империје (7,000.000 до 10,000.000 хришћана према укупном броју од око 50,000.000). Непријатељско расположење против хришћана било је за владе цара Аврелијана (270—275) јаче потстакнуто антихришћанским списом новоплатоника Порфирија; душа антихришћанске акције почетком IV в. био је намесник провинције Битиније Хијерокле, који је имао јак утицај на Диоклецијанова цезара Галерија. Незнабошко свештенство, које је сматрало да је општим ширењем Хришћанства доведен у питање и његов опстанак, нашло је у Галерију савезника спремног за борбу. На одлучну акцију против Хришћанства нарочито је позивао сталан пораст броја хришћана у римским војним јединицама, што је доводило у опасност римске војне традиције. Против хришћана војника и хришћана чиновника у царској палати био је уперен први напад пред крај III в. Ускоро за овим наступило је опште гоњење хришћана са дотле невиђеном жестином. Четири Диоклецијанова едикта из год. 303 и 304 претстављају систем гоњења, које је било у стању да уништи Хришћанство, да није дошло одвише касно. Први едикт садржавао је међу осталим и одредбу о рушењу богослужбених зграда и спаљивању св. књига, коју не налазимо у ранијим царским едиктима.

Ни Диоклецијанова широко заснована и систематски организована гоњења нису могла да скрше отпор хришћана; становништво незнабошке вере није више показивало ону ревност за борбу као раније. Истина, и сада су многи хришћани показали доста људске слабости, али за ових гоњења број мученика знатно је надмашио број палих и из овог времена имамо већи број мученика, и више појединачних вести о њима него из свих ранијих

гоњења заједно. Овом неуспеху доста су допринеле и Диоклецијанове политичке реформе: подела државне власти на два цара и два цезара (уз сваког цара по један) од почетка је спречавала униформно спровођење ових едиката у све четири префектуре.

После абдикације (1. VI-305) старих царева Диоклецијана и Максимијана гоњење је у битном остало ограничено на Исток, док није и овде изненада наступио по цркву повољан преокрет. Тешко оболели цар Г а л е р и је потписао је у својој резиденцији Никомидији 30 априла 311 год. и дао публиковати едикт о толеранцији, који нам је сачуван у латинском оригиналу код савременог црквеног писца Лактанција (*De mortibus persecutorum* 34) а у грчком преводу у црквеној историји црквеног писца Евсевија (*hist. eccl.* VIII, 17). Едикт је издан у име царева Галерија, Константина Великог и Лицинија. У едикту констатују владари да покушај успоставе верског јединства у римској империји није успео и подељују хришћанима право слободног вероисповедања и одржавања њихових скупова—богослужбених и црквеноопштинских, али под условом да јавни ред и поредак не смеју бити нарушени. Начело, постављено у едикту од Галерија, било је респектовано: Хришћанство, признато као дозвољена религија, није више потпадало под удар репресивних закона, него је имало легалну основу за мирно и несметано развијање.

Ф. Гранић

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А
В
И
В
Л
И
О
Т
Е
К
А

ФРИДРИХ ХЕЛДЕРЛИН

ПОВОДОМ СТОГОДИШЊИЦЕ ЊЕГОВЕ СМРТИ

Године 1769 направио је Енглез Џемс Вот прву употребљиву парну машину. Мало година после тога настаје у Енглеској прва фабрика парних машина у свету. Почетком 19 века добија и европско копно енглеске моделе. Саобраћај на води и на коњу, мајдани у Шкотској и Шведској прихватају се овог новог извора снаге. У исто време отприлике изграђују Енглези — опет они — прве механичке парне машине за пређу и ткање. Тиме почиње ново доба: доба механизовања и технике. Градови нарастају нагло, око лепих старих насеља хватају се, као красте, нивози одвратних фабричких зграда за индустрију — као дубока символичка појава —, настаје нови сталеж људски: фабрички радник, слуга не више сељака и благотворне природе него бездушне и неумољиве машине.

Немир обузима људе, клате се темељи хиљадугодишње историске свести европскога живота. Нова свест се још није стекла. Настају социјални проблеми, привредни ратови подривају мир у свету. Све ово, нема сумње, свеједно било нам по вољи или не, почиње са годином 1769. Те, тада настале, дубокосежне поремећаје и потресе, који засежу до у срж наше унутрашње супстанце, нисмо још ни до данас пребродили. Још увек се рвемо да постигнемо изравнање и синтезу. Ми се у нашој свести обазиремо за новим вредностима, да бисмо надокнадили оно што се у неповрат изгубило.

Готово исте године када је пронађена парна машина, дошли су, 1770, у Немачкој на свет три човека, који сваки на свој начин приказује и претставља културу свога доба, то су: Лудвиг ван Бетховен, музичар, Фридрих Вилхелм Хегел, филозоф, и Фридрих Хелдерлин, песник.

УНИВЕРЗИТЕТСКА
ВИБЛИОТЕКА

Сва тројица стоје на истом прагу култура, сва тројица носе у себи инстинктивно сазнање скретнице доба и њених опасности. И док се код обојице уметника, код Бетховена и Хелдерлина, геније лаћа последњег и највећег откровења, док Бетховен, као у каквом огромном скоку, прелеће будући развој и Шилерову визионерску слику човечанства: Будите загрљени, милиони! саздаје из духа музике, док Хелдерлинов Хиперион пева бесмртну, тамно-дубоку песму судбине, у Хегелу се сабира, као у каквој циновској установи, свеопште знање људско, сабира се сво сазнање европског човечанства прибрано путем мисли и истраживања.

Оно што су мудраци запада, почев од старих Јелина до Имануела Канта, прибрани у погледу мисли вечности, налази се у Хегелу згуснуто и пречишћено. У „Феноменологији духа“, у опсежном делу у три тома „Наука логике“ и, најзад, у великој „Енциклопедији филозофских наука“ добија ово прибрано знање своју крајњу форму завештања.

У истом критичком добу, последњих десетина 18. века, у коме се већ разлежу оштри звуци фанфара француске револуције, у Немачкој долазе на свет, и то у кратком размаку времена, песници Фридрих Шилер, Жан Паул, Фридрих Шлегел, Фридрих Харденберг, Е. Т. А. Хофман, Хајнрих Клајст, Клеменс Брентано, Лудвиг Уланд, Јозеф Ајхендорф, Теодор Кернер и Грилпарцер; сликари Каспар Давид Фридрих, Филип Ото Рунге, Карл Фридрих Шинкел, филозоф Шопенхауер, и најзад музичари Волфганг Амадеус Моцарт, Лудвиг ван Бетховен, Карл Марија Вебер, и Франц Шуберт.

Подвучимо још једном: све ове мужеве, који су осим тога савременици једнога Гетеа и Хердера, доноси на свет друга половина столећа, за време од једва четири деценије, дакле у току једнога јединога људскога живота.

Изгледа као да се геније човечанства, као да се оно што је у човеку бесмртно, хтело приказати још једном у свој својој чистоти и јачини. Са беспримерном снагом светлости, као стуб пламена да кажем, стоје ове творачке године у историји европског духа и бацају своју светлост до у наше доба. Довољно је поменути само једно име да би се ова, у ствари непролазна, свет-

лост изазвала и наше унутрашње око припремило да је осети: име Фридриха Хелдерлина.

Да одмах истакнемо: у целокупној области немачкога језика, подразумевајући ту и Гетеово лирско дело, ми не познајемо ништа што би достигало усамљеничку висину понеке Хелдерлинове песме. Ми знамо да се са некима од ових песама, са извесним местима, на пр. из Емпедокла, достиже, ако не и прекорачује, граница онога што је уопште могуће исказати. Оне су настале из најдубље болне усамљености људске и оживотворене у једно исто тако дубоко, готово космичко усамљеништво. Зато те песме нису увек и нису сваком приступачне. Док је друго, — блажене химне младог Хелдерлина, песме заљубљеног песника, — испуњено милозвучношћу, и одише тако мирном лепотом да поред тога можемо ставити само оно што је најбоље и најзрелије што су нам дали у својим најсрећнијим часовима један Гете, Мерики или Рилке. То су крупне речи, свестан сам тога. Али оне се не могу порећи откада је наша генерација, откада су Немци ових последњих тридесет тако тешких година, открили опет свога Хелдерлина.

И када су га открили? У хуци првога светскога рата, у opakим годинама између 1914—1918. А шта се, као утеха или помоћ, обистини кад човек гледа смрти у очи, кад са последњим визионерским сазнањем учи да разлучује оно што је пролазно од непролазног и вечитог, то је издржало пробу вредности за сва времена.

А какав је био човек који се тако високо успео, коме је успело да у једном кратком наглom налету од циглих десетак година продре до последњих висина уметничког израза? Је ли то био човек коме је већ природа била дала обележје херојског, непоколебљивог и неумољивог борца? Је ли то био човек који је и у свом спољашњем животу био испуњен истом непоколебљивом тежњом ка извесном циљу који га је потстицао и формирао његово настојање као песника? — Ништа од свега тога. Дозволите да у овом часу сећања на песника споменем неколико датума који су били од важности у овоме од Бога обдареном, намученом и најзад у мраку ума потонулом људском животу.

Над детињством Хелдерлиновим бдиле су и њиме руководиле само жене. Његов отац, манастирски надзорник, Хајнрих Фридрих

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

Хелдерлин, умро је када је дечко имао две године. Мати, Јохана Кристине, убрзо се удала по други пут. Њен други муж, градоначелник Ниртингена, умро је рано. И тако је дечко проживео са мајком, бабом и тетком првих 14 година свога живота. Као тридесетогодишњак опевао је ово своје доба у песми „Младост“ (Jugend).

Da ich ein Knabe war,
Rettet' ein Gott mich oft
Vom Geschrei und der Rute der Menschen
Da spielt' ich sicher und gut
Mit den Blumen des Hains,
Und die Lüftchen des Himmels
Spielten mit mir.

Und wie du das Herz
Der Pflanzen erfreuest,
Wenn sie entgegen dir,
Die zarten Arme strecken,
So hast du mein Herz erfreut
Vater Helios! und wie Endymion
War ich dein Liebling,
Heilige Luna.
O all ihr treuen
Freundlichen Götter!
Dass ihr wüsstet,
Wie euch meine Seele geliebt!

Zwar damals rief ich noch nicht
Euch mit Namen, auch ihr
Nanntet mich nie, wie Menschen sich nennen,
Als kennten sie sich,
Doch kannt' ich euch besser
Als ich je die Menschen gekannt,
Ich verstand die Stille des Äthers,
Des Menschen Wort verstand ich nie.
Mich erzog der Wohllaut
Des säuselnden Hains,

Und lieben lernt' ich
 Unter den Blumen.
 Im Arme der Götter wuchs ich gross.

Отац није био оставио иза себе никакво имање. Зато младом и талентованом дечку није преостајао никакав избор: морао се прихватити учења теологије, пошто се у швапским богословијама и заводима могло учити о државном трошку. Тако је Хелдерлин провео две године у „нижој” богословији у Денкендорфу. Он је питомац и носи одело заводских питомаца, црну капуљачу без рукава. Од јутра до вечера молитве и лекције из библије. Између њих, у подне, мала „реакција” тј. одмор од сата и по. Па и за време овога одмора захтевао је кућни ред „смерно мировање”. Без дечачке игре, „без скакања, вике и детињарија”. Дечаци мора да воде озбиљне разговоре. Свакако, озбиљно музицирање је допуштено. Два дана у недељи могу да по два сата уживају у „освежењу у пољу”. Али да би се добило допуштење за ову шетњу, сваком питомцу је била потребна једна сликована молбена песма и кратко слово на латинском пре ручка. При шетњи кретали су се питомци заједно у малим групама идући одмереним кораком. Издвајање је било кажњиво. За лична осећања није дакле било места. Ипак већ у овом добу настаје неколико песама, али оне не наговештавају ничим каснији развој песников. Много важнији је у ово доба његов сусрет са грчком класиком. Из овога додира нараста тајанствено и судбински ватрена љубав песникова за стародревном Јеладом, чежња која никад није попустила за Грчком, за њеним становницима и њеном природом. Ни један Немац — а то свакако значи нешто — није био толико опчињен чежњом за старом Грчком колико Хелдерлин.

Идуће две године, 1786—1788, проводи младић у чувеном манастиру Маулброну, да би, после добро положеног испита, прешао најзад у Тибингеншку колегију.

Тибинген, данас град са 20.000 становника, са многим и угледним универзитетским институтима, са многим познатим штампаријама и издавачким предузећима, био је већ пре 800 година трговачко место а пре 700 година варош. Са својим изванредним замком, са дивним тргом и многим знатнијим стародревним грађанским домовима, са својим неупоредиво лепим по-

дожајем између огранка швапског Алба, спада Тибинген у најлепше немачки градове. Завод у коме је Хелдерлин провео четири године постао је око 1536 године. Читав низ славних мужева нарастао је у правом смислу те речи, у овоме заводу. Спомињем само: Кеплера, Шединга, Хегела, Уланда, Шваба, Кернера, Курца, Мерикеа, Д. Фр. Штрауса и Фр. Т. Фишера. Само је један од њих остао веран теологији: Едуард Мерике, али, разуме се, ни он до краја живота.

Ове четири године у заводу значајне су за Хелдерлинов развој. Све оно што у њему волимо, што нас испуњава језом или страхом, што нам се чини загонетним, развија се ових година. Рањивост његове душе; склоност за избегавањем људи, да би их у понеким часовима, из осећања неподношљиве усамљености и напуштености, опет тражио и њима се откривао и исповедао, занесењачка чежња да се у животу подражава неком идеалу, постављање себи највећих могућих захтева, као и слутња од опасности, од трошности у којој се ова незаштићена душа налази још од младости: све то говори и звони и сувише јасно из свих његових писама, забележака и песама онога доба.

Спољашње, ове године су биле сиротињске и испуњене материјалним бригама као и свако ђаковање у семинаријама. Зими су питомци завода, њих 20—30 на броју, проводили време заједно у једној просторији, готово без огрева и светлости. Одаје за спавање нису имале чак ни дрвени патос и биле су незаштићене од ветра, кише и снега.

Лети је капија затварана већ у девет часова, зими није било увече уопште изласка.

Хелдерлин постаје раздражљив. Мучи га много шта: најпре страх од теолошког позива, од позива уопште. Већ онда Хелдерлин сасвим јасно осећа да није рођен ни за овај нити за неки други позив: осећа да ће морати, таман као и Франц Шуберт, живети изван грађанског круга живота ради своје друге више „позваности“. Затим, све веће и неисказиво болно сазнање о раздору који свет и људе растрга, сазнање да је изгубљена хармонија некадашњих срећнијих времена. И један Гете имао је дубоко сазнање о овоме раздору у свету. Али ради свога самоодржања труди се он — Гете — увек да оба света, ведрину и

бол, радост и тугу, занесеност и стварност проживљава скупа, да их у себи преточи у синтезу и да изгубљену хармонију изгради опет у своје властитом бићу.

То Хелдерлин није био у стању, јер у њему клатно замахује несравњено даље и дуље. Радост и бол: Хелдерлин их доживљава несравњено интензивније него ма који други песник, него ма који други уметник пре њега. Природа, пријатељство и љубав у стању су да му пруже такву усрећеност да он мисли да их не може поднети. Он осећа онда јасно опасност у којој се налази. Затим опет наилазе часови у којима он самог себе напушта, јер сазнаје да у свету нема доста љубави, да људи са самима собом тврдиче и да су егоисти. Тада се осећа као да обамира. Хвата га хладна језа, једва осећа још живота у себи. „То ме спада често утолико снажније, уколико сам себи дуже прећуткивао ово: Да имам срце у себи и да не видим чему?“ Тако корача он као нешто недовршено, нешто што настаје, кроз опасне тамнине али и кроз светлосне плиме које засењују својом јасношћу.

Ми знамо да је способност примања људскога уха ограничена и према горе и према доле, али и то да и иза ових граница има још тонова, и високих и дубоких. Наше ухо не може их више примити, али их зато може осетити ухо других створова. Отприлике у овом смислу можемо говорити о способности пријемчивости срца. Није свакоме дато да радост и бол исцрпе до последњих консеквенца, уметнику, разуме се, у далеко већој мери него нама.

Хелдерлин је био, ако тако смем рећи, геније срца. И баш ова претерано развијена способност осећања, у вези са нагоном да се искаже, да својим нечувено јаким унутрашњим доживљајима даде и изражајни облик, то је оно што га је и сувише рано разорило.

Тело је живело и даље, физички човек одолевао је и даље, али је душа подлегла услед претерано јасних визија, услед наглих, муњевитих сагледања неке врсте душевног засењивања; срушила се као Икарус у мрак и таму кад се усудила да приђе ближе божанској светлости.

Године 1793 полаже Хелдерлин завршни испит из теолошких студија. Тиме се завршава прва велика епоха у његовом животу. Он сам стоји пред нама као неко ко зна свој пут и који се усрдно

одлучио да греде тим путем. Хелдерлин, који тада има 23 године, зна сасвим јасно како ће осамљен и стрм бити тај пут. Он зна такође, тачно као што је то знао и Франц Шуберт, да је његово време одмерено, да за њега нема починка, да нема застајкивања у срећи једнога тренутка. Док је зрели Тете тих година могао већ да пева: „Моје целокупно биће беше у себи довршено“, оти-мају се Хелдерлину овакви стихови:

„Doch uns ist gegeben,
Auf keiner Stätte zu ruhn,
Es schwinden, es fallen
Die leidenden Menschen
Blindlings von einer
Stufe zur andern,
Wie Wasser von Klippe
Zu Klippe geworfen.
Jahrlang ins Ungewisse hinab.“

Несравњено много навире тих година на светлост дана, јер је поље било добро обрађено. Пријатељи Шелинг и Хегел, ватрено обожавани Шилер, уз то изучавање античке уметности, све је то припомогло да се у Хелдерлину пробуди оно што је било притајено. Хелдерлин изгледа тих година као стабло које хоће да цвета, и мора да цвета, али је небо још сиво и ноћи хладне. Још се не сме потпуно расцветати.

Мати га наговара да потражи негде место пароха. Омиљени син њен, њена брига, треба најзад да стекне добро грађанско издржавање и углед. Али Хелдерлин то плашљив одбија. Он зна, зацело, и зашто. Ипак, да не би мајци и даље био на терету, постаје васпитач. Шилер му прибавља једно место у кући Шарлоте Калб са којом је у пријатељству. Овде Хелдерлин има срећу да живи међу људима који наслућују његовог генија и који га поштују и имају обзира према њему. Како он сам озбиљно схвата своје дужности као учитеља и васпитача, потврђују нам два писма матере његових питомаца. Прво је упућено Шилеровој супрузи. „Не могу довољно захвалити Шилеру што нам је препоручио доброга Хелдерлина. Ако од Фрица постане дечко који доста обећава, једино је заслуга његова. Врло је увиђаван и неу-

моран у своје позиву". Пошто је упознала Хелдерлинов фрагмент о Хипериону, препоручује га Шилеру преко његове супруге Шарлоте и моли: „Нека његов суд о овом покушају буде праведан али и благонаклон“.

У другом писму обраћа се госпођа Калб Хелдерлиновој матери: „Радујте се што имате сина који је у стању да ова преимућства цени и искоришћује! — Он може зацело и тамо наћи прилике да се припреми као активан грађанин и да, по својим наклоностима, изабере себи друштвени положај. Јена и какво место на универзитету био би циљ његових садашњих жеља, и ја верујем да то за њега неће бити тешко. — Олакшајте му, дакле, колико то лежи у вашим моћима, садашњи његов боравак и садашњу епоху његова живота! — Он нема никаквих прохтева — он ће и сам својим књижевним радом моћи нешто допринети; али отстраните све ситничарске бриге од њега — да непотребне бриге не муте његово време и не одуговлаче његово изграђивање! — Залогa коју учините сада од његове имовине хиљадо-струко ће се надокнадити. Ја знам зацело да ће материнско срце учинити то без оклевања!“

По овим рецима можемо довољно наслутити колико је морао бити снажан утисак који је Хелдерлин остављао на људе. Госпођа Калб, њен муж, домаћи пријатељи, сви осећају: да међу њима живи обдареник, али и један кога су богови обележили. То знамо већ и из доба његова ђаковања. Као Аполон корачао је Хелдерлин оскудним просторијама Тибингеншке колегије. Свечана збиља избијала је из његова бића, тако да су се многи другови плашили додирати са њиме.

Хелдерлинова највећа жеља да дође у непосредну близину Шилерову, испунила се када је морао напустити своје место васпитача. Његов питомац прелази у један државни завод, а он сам се пресељава у Јену. У ово доба он је завршио први део свога романа Хиперион. Већ су из његова пера изашле песме које наилазе на допадање чак и код обојице Олимпљана. Гете неке од њих прима у часопис „Хоре“. Шилер се заузима за Хипериона код издавача Кота. Све би било добро да инстинктивно обдарени Хелдерлин није осећао опасност. И сувише близу стоји своје Шилеру који га мађиски привлачи, али истовремено и

држи на отстојању које га вређа. И сувише близу Гетеу, Хелдеру и Фихтеу, јаким, зрелим и у себе усклађеним духовима. Док он сам, унутрашње прогоњен, лебди у наглим променама између мраза и жара, борећи се за израз и облик који би одговарали његовом унутрашњем усијању. И већ му тада успевају строфе од изванредне зрелости, строфе у којима је испуњен стари његов сан о синтези између севера и југа, између његове немачке отаџбине и Грчке, укратко између садржине и форме. То су песме врсте на које мисли Ханс Кароса кад каже: „Да код песника има строфа вађених из срца, испуњених снагом целокупних покољења, које се могу упоредити са радиоактивним елементима, али далеко чудотворнијим, јер оне и, земаљски уништене, привлаче још снаге света и расипају таласе обнављања; ко зна што о томе?” Или, како се Рилке изражава: „Стихови, који постају наша крв, поглед и покрет, безимени, и не могу се више разлучити од онога што смо ми сами.”

Из страха да ће у Јени морати напустити своје властито биће, или га само, скренути, одлази Хелдерлин натраг матери у Ниртинген. Он, који је живео од вере у животворну природу која свему удахњује душу, не може да опстане поред Фихтеа и Шилера, којима природа постаје значајном тек преко властитога „ја”. Његов пријатељ Синклер посредује му за једну нову активност: Хелдерлин постаје васпитач у дому банкара Ј. Фридриха Гонтарда, у Франкфурту на Мајни. Он мало очекује од ове промене, а ипак налази несравњено много, готово све. Налази биће које му је дорасло, које је у стању да одговара његовим осећајима и пред којим се он потпуно открива. Зузета Гонтард, мајка његових питомаца, жена најчистије племенитости душе, постаје песнику Хелдерлину откровење, готово ослобођење. Све што је тражио у човеку: доброту, стрпљење, чистоту, поверење, нежност, све је то било уједињено у Зузети Гонтард. Имајући је сваки дан пред очима, успевајући, у разговору с њоме, да искаже и оно што је најтајније и једва у свести, формира јој он, заљубљени вајар, фигуру Диотиме према своме Хеперион-роману, опева њено тихо кристално и оплемењујуће биће у својим најлепшим песмама. Три године су биле одмерене овом пријатељству људских срдаца, а онда настаје оно што је било неизбежно, и Хелдерлин, осрамоћен и увређен, мора да напусти кућу за увек.

Он овај растанак никада није могао преболети. Врло осетљиве нити и ткања његова бића била су пресечени. Лагано га нестаје од крварења ове ране. Ни Зузета не може да савлада себе. У многим писмима, која спадају у најчистија и најплеменитија која имамо у нашој књижевности, остају вољеници још неко време у вези. Диотима пише Хелдерлину: „Морам ти писати, драги! Моје срце не може више да издржи ћутање према теби. Само још једном дозволи да моја осећања говоре пред тобом, а онда ћу, ако мислиш да је боље; радо, радо ћутати. Како је сада, откако си отишао, око мене и у мени све тако пусто и празно, чини ми се као да је мој живот изгубио сваки значај, осећам га још саму у болу . . .”.

А на другом месту: „ . . . Кад не бих могла осећати, љубав би била из мене ишчезла, а шта би био мој живот без љубави, потонула бих у мрак и смрт. Али док ме ти волиш, ја не могу постати гором, ти ме уздижеш горе и водиш ме путем к лепоти! Веруј у мене и гради поуздано на моме срцу.”

Али ускоро се мора прекинути и веза преко писама и Хелдерлин се затвара у своју последњу и најдубљу усамљеност. Оно што га отсада у погледу спољашњих догађаја сусреће није од битности. Опет се враћа натраг матери, постаје опет домаћи учитељ, најпре у Штутгарту, онда у Швајцарској и најзад у Француској. Овај последњи подухват, претешко и опасно путовање пешице до Бордоа, бављење у кући генералног конзула Даниела Кристофа Мајера и више бежање него повратак натраг у отаџбину, засењује већ тешка сенка. Слом се већ наговештавао.

Вилхелм Шефер је својом обазривом руком и са дубоким поштовањем, од мало података што их знамо о Хелдерлинову бављењу у Француској, формирао своју мајсторску новелу »Hölderlins Einkehr«. Не без потреса читамо тамо о сусрету спољашње страшно запуштеног песника у туђој земљи са житељима једног француског замка у околини Париза. Господар замка препознаје ипак, иза спољашње појаве странчеве у ритаму, високо духовно племство и изванредно високо образовање свога чуднога госта, осећа и пометеност и копрену која већ обавија његов дух, а против чега се већ бори овај одабрани гост. Нема сумње да се Шефер држао јединога познатог извештаја о овоме сусрету,

www.unilib.rs

за који има да захвалимо ћерци господара замка, и из кога саопштавамо овде неколико података:

Идућег дана видели смо чудноватог странца како лута пољима, као и претходнога, и како најзад навраћа и у наш парк који је био отворен према друму. Окретао се чудновато, али је изгледало као да му се у овој околини свиђа. Велике рудине у средини парка, коју познајете, тада није било; на њеном месту био је тада велики базен оивичен високом балустрадом, а на балустради је стајала група од двадесет и четири велика и мала грчка божанства, махом копије античких статуа или других из 16. века. У средини базена, на једној вештачкој стени, стајао је Нептун од Ђованиа из Болоње.

Када је странац угледао овај низ божанстава, пожурио је к њима крупним корацима и са радосним одушевљењем. Подигао је руке у вис као на молитву; из собе нам је изгледало као да у ствари уз покрете свога усхићења изговара и одговарајуће речи. Тада је поцао унаоколо око базена од једне статуе до друге, увек са изразом познаваоца или бар љубитеља уметности, и моме оцу се учинило да се код најлепше статуе најдуже задржао. Мени је чинило велико задовољство да посматрам овај приказ, изгледа да је то занимало и мога оца. „C'est quelque original", поновио је неколико пута док смо посматрали странца.

Врло ме наједило кад ми је задовољство покварио један лугар. Овај, јер је имао дужност да чува и парк мога оца, груну изненада право у парк према странцу, коме је, како смо могли закључити по гестовима, стављао до знања да је све ово приватно власништво и да се одатле има удаљити. Странац се насмеши, окрене му леђа и пође према једној другој статуи. Лугар пође за њим засипајући га речима, које су биле све жешће уколико је странац на њих мање обраћао пажњу. Најзад, у својој полицијској ревности, шчепа он странца за мишицу да га силом одведе из парка. Мој отац је био утицајан човек у департману, пријатељ префектов, и сам је могао бити префект, отуда и тежња овога потчињенога службеника да се покаже ревностан у служби. Али са таквом грубом ревношћу моме оцу није ни мало угодно. Чим је видео овако поступање, пожури одмах напоље и ја пођох за њим. Прекорио је службеника због његова поступка, послао га да иде и рекао странцу да може натенане разгледати парк.

Овај, који једва да беше приметио грубост лугареву, окрете се брзо моме оцу и рече смешећи се: „Богови нису власништво човека, они припадају свету, и кад се на нас смеше, припадамо њима. Погледајте ову Аглају како се смеши на мене и опчињава ме, она се не смеши само њеном власнику.“

„То је Помона“, исправи га мој отац.

„Не, то је Аглаја“, одговори странац одлучно и одмах настави: „Само вода овде требала би да буде бистрија, као вода Кефиса или таласи Ерехтеје на Акропољу. Није достојно светлих богова да се огледају у мутном огледалу — али“, додаде уздахнувши, „ми нисмо у Грчкој“.

„Да нисте можда Грк?“ упита отац пола у збиљи, пола у шали.

„Не! — напротив ја сам Немац!“ уздахну странац.

У даљем току сусрета долази до разговора о бесмртности и Хердерлин исказује ову мисао:

„ . . . Ово је бесмртност. Све добро и вредно што мислимо да је лепо постаје геније који нас више не оставља и који нас, у дивном лику, невидљиво прати кроз цео живот до гроба. Са наше хумке узлеће он и придружује се четама генија који већ испуњују свет и раде даље на његову усавршењу и преображењу. Ови генији су рађања, или, ако хоћете, делови наше душе, и у овим деловима је она само бесмртна. Велики уметници су нам у својим делима оставили ликове својих генија, али то нису генији сами, то су само њихова огледања у ваздушном омотачу наше земље, као што се у језеру, не, него у магли, сунце огледа. Лепи богови Грчке су такви одблесци најлепших мисли целокупног једног народа. — Тако стоји ствар са бесмртношћу.“

Дошав у завичај, сазнаје Хелдерлин да је умрла Зузета Гонтард, његова драгана и светитељица. Не могу пропустити а да вам не саопштим увод писма које Хелдерлинов верни пријатељ Синклер пише своје љубљеноме пријатељу.

Драги Хелдерлине,

Ма колико да ми је страшна вест коју имам да ти саопштим, и према којој је помоћ пријатељства и сувише мала, ипак то не могу препустити случају. А и сам сам више

томе склон од како ме задесила слична судбина, коју нисам очекивао и која ме до дубине срца уцвелила. Племенитог предмета твоје љубави нема више, али он је ипак био твој, и ако је страшније изгубити га, болније је не бити сматран достојним љубави. Оно је твој, а ово мој удес. Утехе ти не умем пружити боље него што је сам имаш. Ти си веровао у бесмртност док је још била у животу, и ти ћеш, зацело, још више у то веровати кад се живот твоје љубави одвојио од онога што је пролазно. А шта је веће и племенитије од срца које преживи свој свет и које је већ рано судбина приволела на озбиљно осећање у коме су нам једино досуђени живот, мир и вечност. Наговарам те на храброст неустрашива срца. Како не знам за страх, смеј љубави да говорим истину. 22. ов. месеца умрла је драга од богиња, десетог дана болести. Њена деца су их такође добила, али су их срећно прележала. Она је прошле зиме имала опасан кашаљ који јој је плућа ослабио. Остала је до краја иста, њена смрт била је као и њен живот."

Вест, дата ма колико нежно и ублажено, била је довољно тешак да Хелдерлина потпуно смете, да чак изазове и крајњи слом. Његов дух одбеже из области које су нам приступачне и у ретким тренутцима навраћа се натраг. Тада настају стихови који су беспрекорни по облику и савлађивању метра, али ипак тамни и пуни загонетки. Свесно ја не води и не ниже више овде мисли. Са граница људске душе звучи још пун звук, спољашње укроћен, али ипак збркано настао.

Године 1806 мора се 36-годишњи песник, пошто почињу напади лудила, склонити у лечилиште. Али већ идућег лета отпуштају га и предају надзору и нези једног тибингеншког столара. Овде на Некару, у једном собичку на забату, названом по њему „Хелдерлинов торањ“, проводи помрачени песник других тридесет и седам година свога живота. Оно што он у ово време казује и пише, допушта нам да посумњамо да је стално био поремећен. То често изгледа као испуњење његових тамно-пророчких стихова из доба пре помрачења: „У најсветијој од свих олуја руши се дувар моје ћелије, и дивније и слободније језди дух мој у непознату земљу“. У тим годинама налази он тако често речи

у којима мађиска снага језика превазилази чак и оно што је једноме Гетеу стајало на расположењу. Он остаје при том миран, љубазан и учтив човек, какав је био целог века, освежава се музиком и природом, да би, најзад, без болести, уснуо 7. VI 1843 г.

О Хелдерлиновом песништву не да се говорити. Као музика, коју не терети ништа земаљско-људско, живи она из себе и у самој себи, живи само од откровења и пружа нам, као и свака права уметност, сазнање о једном већем и вечитом битисању. У строгом низу стихова старих песника теку његове оде и химне, али не у туђинској опреми као много класицистичко певање из доба хуманиста, већ у једном природном и јединствено одмереном руху. Прастари метар строфа, оживљен опет после две хиљаде година у перу једнога немачког песника, привија се вољно северњачком језику и мисаоној садржини. Синтеза, јединство између севера и југа, рекао сам већ, само је код Хелдерлина и само у Хелдерлину постала стварност.

Док је Гете земљу Грчку душом тражио: Хелдерлин ју је већ нашао. Човеку се често чини као да се он, Грк из доба цветања, после сна од две хиљаде година пробудио у Немачкој деветнаестог века, и покушао, оптерећен успоменама блажене прошлости, да живи даље у много тежем и тамнијем нордијском свету и садашњници. Његов Хиперион-роман није ништа друго него бегство у грчки свет, исповедање ка јелинизму. Ма колико да је нама данашњима тешко читати један роман ове врсте и облика, толико је Хиперион богат језичко-песничким лепотама и дубоким мислима, да богато награђује тај напор.

„Када сам још био тихо дете и нисам ништа знао од свега што нас опкољава, зар нисам тада био више него данас после свих мука срца и свег мозгања и борбе?

Да! божанско биће је дете, док га не зароне у камелеонску боју.

Цело је, јер је оно што је, и зато је лепо.

Стега закона и судбина не дотичу га се; у детету је само слобода.

У њему је мир, оно још није са самим собом растављено. Богатство је у њему; његово срце не познаје оскудност живота.

Оно је бесмртно, јер не зна о смрти ништа.”

„Талас срца не би се тако лепо у висину пенушио и био би дух, кад му не би стара нема стена, судбина, стајала насупрот.”

„Ништа не може тако нарасти и ништа тако дубоко пропасти као човек. Са тамошњим понора упоређује он често своје патње и са небеским плаветнилом своје блаженство, а колико је мало тиме казано?

Али лепше је ништа, него кад се после тако дуготрајне смрти опет у њој чами, и бол, као сабрат, који из даљине с нејасном радошћу иде у сусрет.”

„Ми сажаљевамо мртве, као да они осећају смрт, а мртви ипак имају мир. Али оно, то је бол, са чим се ништа не изједначи, то је непрекидно осећање потпуног уништења, кад наш живот изгуби толико свој значај, кад тако срце само себи каже, мораш доле, јер ништа не преостаје од тебе; цвета ниси засадио, нити колебе саградио, само да би могао рећи: остављам трага на земљи. Ах! и душа не може никад бити тако пуна чежње, при томе, јер је тако без храбрости!

Тражио сам увек нешто, али се нисам усуђивао да очи отворим пред људима. Било је тренутака када сам се плашио и детињег смеха.

При томе сам махом био тих и стрпљив и често имао чудновато празноверје у моћ исцељења неких ствари; од голуба кога сам купио, од вожње у чамцу, од долине коју су ми брда заклањала, могао сам очекивати утеху.”

Следећи цитат се односи на Диотиму:

„Видео сам те једном, једино, што је моја душа тражила, савршенство, које ми горе изнад звезда стављамо, које померамо до на крај времена, њу сам пред собом видео. Било је ту, оно што је највеће, у овоме кругу људске природе и ствари било је ту.

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А
Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

Нисам више питао где је; било је у свету, не може се више повратити, сад је само још сакривеније у њему. Не питам више шта је; видео сам га, упознао сам га.

О ви, који тражите оно што је највише и најбоље, у дубини знања, у журби делања, у тами прошлости, у лавиринту будућности, у гробљима или изнад звезда! Знате ли његово име? Име онога што је једно и све?

Његово је име лепота.

Шта је све, шта су људи хиљадама година радили и мислили, према једном тренутку љубави? То је оно што је најуспелије, божански најлепше у природи! Тамо воде све степенице ка прагу живота. Отуда долазимо, тамо идемо.

Ко само са целом душом дела, никад се не вара. Њему није потребно мудријашење, јер нема силе противу њега.

Веруј ми, свуда нам остаје још једна радост. Прави бол одушевљава. Ко згази на своју беду, стоји више. И то је дивно, што тек у патњама душе осећамо слободу. Слободу! ко ту реч разуме — то је дубока реч, Диотима!"

Било би чудновато кад се један песник, који се саживео толико са антиком, не би огледао и на драми. Легенда о грчком учитељу религије и чудотворцу Емпедоклу и казивање о његовој драговољној смрти у Етни, то је оно што је привлачило Хелдерлина у његовим зрелим годинама. У неколико махова он се лаћао ове теме за своју трагедију. Али оно што ми данас од тога имамо „Смрт Емпедоклова”, није драма. То је дубоко, коначно разлагање о вечном, гласништво из једног другог света у који је Хердерлин у својим светлим тренутцима могао да загледа, иако је остало само на загледању. Никада му није успело да савлада стаклени зид између себе и онога са друге стране, ни у најблагодворнијим тренутцима. Не у диалогу, нити у узбудљивом затезању двају полова, креће се збивање ове трагедије, него је монолог то што нам, у ванредним сликама и језику који нас опчињава својом праизворном снагом, омогућује да доживимо

вечити раздор, вечиту борбу човека са оним што је са оне стране људске границе.

Тако је стварни драмски облик speva подбацио. Оно што остаје, спев изванредне лепоте и дубине, у ствари је песма. Ништа чудновато: јер баш је песма, најзбијеније и најсавршеније казивање људске речи, била оно за шта се је песник Хелдерлин озбиљно и горко борио свом снагом свога генија, и у чему је, најзад, постао недостиживи мајстор.

И кад се ових дана у Немачком Рајху свуда свечано слави стогодишњица Хелдерлинове смрти, то Немачка тиме не прославља само свога највећег лиричара и певача, који, поред све своје љубави за Јеладу, није пренебрегао да пева и о лепотама своје отаџбине, — него и потсећа на једног врлог и племенитог човека, човека који без лутања увек тежи идеалу који је себи једном поставио, позивајући тако племените да следе његовом примеру.

Читање Хелдерлина је духовно пречишћавање и освешћавање. Зато се не чудимо, и срећни смо, што су Адалберт Штифтер и Фридрих Хелдерлин, према статистици позајмљивања књига, данас највише читани песници наших јавних библиотека. Јер Хелдерлинова је реч, ма колико да ју је он употребљавао тихо и с мером, више него благозвучност и лепота, она је поклич и позив који се обраћа ономе што је најбоље у човеку, ономе што је бесмртно у нама,

Рихард Волф

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

В
И
В
Л
И
О
Т
Е
К
А

ИКОНОГРАФИЈА ХРИСТОВЕ МИСТЕРИЈЕ ОД УСКРСА ДО ДУХОВА

Примећује и наглашава се често да је вера, религија дала уметности крила и елана за онај њен величанствени стваралачки узлет у току средњег века, па још и за дуга потоња времена. То је свакако потпуно тачно; али је исто толико тачна и обратна, обрнута теза — наиме: да је опет и уметност са своје стране моћно потстицала и подржавала веру, заоденувши је лепотом и сјајем.

Мајстори длета и кичице, нарочито, дали су религиозним претставама и садржајностима ону неодољиву визуелну и опипљиву реалност, под чијим видом оне најнепосредније и најтрајније делују на душе. У слици и кроз слику, нама тајанство и светиња проговарају неупоредљиво јасније, убедљивије и привлачније, него кроз апстрактну догму, доктрину или закон — и готово сви ми замишљамо разне фигуре и моменте религиозног живота, обично, мање — више онако како их је неки сликар приказао.

Прост човек не може да претстави себи Богородицу или Св. Николу другачије него што их види на својим иконама; он их тако носи у памети и у срцу своме. Али и образован, културан човек ту, уствари, није отишао много даље: и његове религиозне замисли и мистичке визије изграђују се махом под утиском и инспирацијом неке познате му сликарске творевине — иако, наравно, већ једне сликарске творевине вишег реда и значаја. Наша размишљања о појединим личностима и причама Св. Писма свде се на крају крајева готово увек на евокацију оних разних портрета и таблоа којима су велики сликари кроз векове, неуморно и раскошно, илустровали ону књигу над књигама.

Прелиставамо с времена на време свету књигу и дивимо се њеним чаробним илустрацијама. Нарочито вреди то учинити поводом неког великог празника чија илустрација тада засветли неким особитим сјајем, расветљавајући нам, свечано, смисао и значај догађаја што се прославља.

Празник Христовог васкрсења са следећим му Спасовданом и Духовима нуди, пружа нам ту више него сви остали; и то не само што је он, као празник највеће хришћанске мистерије, врховни хришћански празник, већ што је баш и у сликарском погледу први, најсјајнији, најбогатији. Сви други празници, и најкрупнији, своде се редовно на светковање *једног* извесног узвишеног момента или догађаја коме, иконографски, одговара *једна* фигура, односно *један* приказ или композиција; Ускрс, међутим, обухвата, заједно са главним божанским и светитељским лицима, цео један низ најузбудљивијих дешавања, сцена, читаву једну величанствену мистичну епопеју или свету трагедију која се одиграла од вечери великог четвртка до оног најславнијег недељног јутра односно до Педесетнице — а чије нам је поједине моменте овековечила, од доба цара Константина на овамо, велика Хришћанска уметност.

Као пролог те божанске трагедије указује нам се одмах једна од првих творевина старохришћанског вајарства: она дивна мермерна фигура *Исуса као доброг пастира*, у Латеранском музеју. Она, уствари, нема непосредне предметне везе са ускршњим празником, али, својом дирљивом симболиком, она га наговештава, навештава најупечатљивије: аполонски лепи, више још дечак него младић бујних таласастих власи и одевен кратком пастирском туником, носи триумфално, на раменима, пронађено залутало јагње. Јагње — ускршње јагње, ведрни симбол ускршње жртве, ускршњег мучеништва Христовог, симбол и синтеза целе његове појаве и мисије уопште.

Трагедија почиње: *Тајна вечера*; Леонардо је у својој чудесној фрески дао њену најдубљу суштину, њен велики драмски момент. Пала је кобна реч Спаситеља: „Један ме је од вас издао” — и апостоли, узбуњени, запрепашћени, сви се плахо окренули њему, наваљујући, преклињући са болом, стрепњом, претњом: „Који је то, Господе?” Али Исус је суморно оборио своју лепу, племениту главу и ћути, означајући само болно — **ресигнираним**

гестом својих раширених руку да се подвргава неумитној Божјој одлуци, да прима свој удес, свој „горки пехар”. Овај га већ чека у Маслиновом врту где ће се Син човечји ускоро сусрести са Издајником.

Цото је тај призор насликао на зиду Санта Марија нел' Арене у Падови. У поређењу са каснијим зналачким сликарским начином Ренесанса и још новијих епоха, та фреска, технички и по својим сликарским средствима уопште, делује можда још наивно или чак и „примитивистички”, али у погледу концепције, стила, карактера, душевног израза и осећајног интензитета, она претставља један врхунац. Доминирајућа група Христа и Јуде — војници и остале компарзе око њих служе ту уствари само као штафажа — изведена је на један начин који одаје несумњиво једног од највећих сликара свих времена. Издајник је обе своје руке, заједно са скутовима свога широког плашта, савио Спаситељу око врата и тражи, припијајући му се као неки отрован љигавац, да га пољуби, док је Исус, исправљен и божански миран, упро у њега своје чудесно благе црне очи са једним изразом бола и прекора који се више не заборавља. Цото је погодио и приказао, фрапантно као никада сликар, ни пре, ни после њега, најдубљи смисао, најдубљу трагику „Јудиног пољупца” — самртну ожалошћеност пораженост благородног бића људском инфамијом. Тим доживљајем, збиља, почиње страдање Христово.

Ово су илустровали безбројни уметници, стари и нови, велики и мали. Исус пред Аном и Кајафом, Исус пред Пилатом, Бичевање Исуса — од Луке Сињорелна — Исус у трновом венцу — оно тако патетично и популарно попрсје од Гвида Рениа —, Исус који се путем на Голготу срушио под теретом крста — величанствена слика Рафаелова (у Праду), па онај чудесни *Espolio* од ел Грека који нам приказује тренутак непосредно пред извршење пресуде на Голготи, са екстатичном фигуром Христа који, грозничавих челично-плавих очију уоквирених црном косом и црном брадом, чека да му његови целати, мрачни црнооки војници у црним и индиго-плавим оклопима и са дугим, стрчећим црним копљима у руци, шчупају са тела његово вишњаство-црвено одело и да га распну најзад на тај тешки крст . . . и још мноштво таквих побожних и генијалних сликарских радова који нам

са неисцрпном емоцијом и разноликошћу причају велику трагедију Сина човечјег.

Од особито сугестивне, често бизарне дражи су они чувени Дирерови циклуси дрвореза и бакрореза, у којима је мајстор редом и повезано међу собом, приказао све моменте Христовог страдања, док су мотиви самог распећа, скидања са крста и оплакивања мртвог Спаситеља превасходно у монументалној уметности нашли своје одекватно уобличење. Трајало би предуго када бисмо овде хтели да наведемо поименце ма и само најважније, најугледније слике и кипове Исуса на крсту; хоћемо само кратко да укажемо на онај сјајни мозаик (из 12. века) у манастиру Дафни, поред Атине, у коме је тај предмет претстављен са најзналачкијим и најделикатнијим уметништвом, а уједно и у најчистијем православном духу.

Скидање са крста дато је у оној монументалној слици Рожијеа ван дер Вајдена у Ескоријалу са једном ненадмашном отменом лепотом и једном најдубљом али смиреном и свечаном, такорећи обредном трагиком — док нам Ботичелиево *Оплакивање Христа* у Минхенској пинакотечи предочава најстраснији бол и очајање. Дивни младићски акт плавокосог и голобрадог Исуса — он личи више на неког мртвог Адониса или Фаетона — лежи, пресавијен у смелом луку и круто испружене руке, на коленима онесвешћене, остареле Богородице коју ужурбано, грчевито и беспомоћно подупиру ојађени Апостоли и расплакане свете жене, док две од ових последњих придржавају, росећи их сузама главу и ноге леша да не би удариле о под. Најжешћи и најпатетичнији бол — плач Матере Божије.

Сасвим нешто супротно овоме извео је Микеланцело у својој величанственој *Pieta* у цркви Св. Петра, у Риму: смерну, прибрану иако најдубљу тугу; тугу Краљице неба над божанским сином; тугу која не нариче, не рида, већ гледа мирно и мислено преда се, у онај витки, класично лепо леш — који и није леш, јер ће васкрснути и бити, за све векове, извор живота. Зато је и сама та краљевски одевена Мадона непомућено лепа, млада и чиста — вечита Девица Мајка — као и онај племенити бели мермер, у коме је исклесана.

И ето најзад и светлог, радосног финала који победилачки закључује мистерију мучења и смрти: Христос, опасан око бедара

као снег белим платном и у руци са ускршњом заставом, диже се, излази као успињући се неким невидљивим степеницама, из гроба у благу ведрину и свеже зеленило пролетњег јутра које га сањалачки облива својим сребрнaстим сјајем. И блага, свечана ведрина зрачи и из његовог лепог уског лица и његових сањалачких озбиљних крупних очију које су виделе Пакао а у којима се сад огледа Рај. Ведрина, тишина и сан; пред гробом још дубоко спавају војници, а и цела природа унаоколо као да се још не буде из свог блаженог сна на још блаженију јаву; само Христос, само љубав бди, уздижући се тихо к небу . . . Ускрс! — Тако га је насликао Пијеро дела Франческа на зиду општинске палате свог родног места, Борго Сан Сепалкро, у Умбрији.

Матес Гриневалд на против дао је Васкрсење, на свом Изенхајмском олтару, у Колмару, као неко фантастично ноћно привиђење или халуцинацију. Исус лебди, заогрнут једном широко разлепшаном скерлетном драперијом и заокружен једним утварним колутом светлости који га одваја од кадифастиг црног, само ситним бледим звездама прорешетаног ноћног неба, високо изнад разваљеног гроба. Онај колут око њега је магловит и прелива се у бојама месечје дуге; а и сама фигура, само тело Спаситеља као да се растапа, сублимира у неки магловити сјај или усијање — које, нарочито, његово лице и његову светлоплаву косу и браду, преображава у неку врсту златног транспарента, остављајући само две ситне тамне тачке ради ознаке очију. Најживље контрастује са тим грозничавим мистичким блеском масивни реализам који влада у доњем земаљском делу слике; како су верно и реално ту насликани чувари гроба, ти стасити ланцкнехти који су, оборени треском Васкрса као треском неке експлозије и незграпни у својим тешким оклопима као неки огромни љускари, попадали на ледину око опустелог гроба. Гриневалдов Христос као да је неком експлозијом или потресом земље бачен у вис, ка небесима.

Чудесна динамика узлета, елана у вис је најкарактеристичнији момент из ел Грековог *Васкрса* (у Мадриду), само што је ту ствар дата у једној иако, наравно, надземаљској, трансценденталној, али не утварно-месечарској, већ живој, једној, муњевито-снажној светлости и — што је можда још важније — у једној племенитој јужњачкој лепоти и вибрантној, флуидној

пластици форми. Дивна, готово нага, витко-мускулозна и смело издужена фигура Спаситеља која се тако триумфално уздиже у небо господари суверено целом чисто вертикално (наравно уз оно грековско fino померање ка дијагонали) постављеном композицијом чији су и сви остали ликови махом сродни оном главном, јединственом и делују некако као његови рефлекси. Ово важи нарочито о оном акту једног чувара или слично који, сасвим у предњем плану слике, лежи главом наниже а телом и ногама на више, готово додирујући прстима једне своје ноге Исусову ногу и делујући, услед тога као и услед сличности свога тела и положаја у обратном правцу, стварно као рефлекс Васкрслога. Савршен контрапунктизам — који је, уосталом, мање или више јасно спроведен у целој тој богатој фигуралној композицији као и у динамичкој расподели и игри њених светла и сенки. Игра, борба сенки и светла — са победом овог последњег. Ел Греков Васкрс претставља муњевити триумф светлости над мраком, живота над смрћу, Неба над Паклом — дакле тачно оно што треба да претставља у смислу хришћанског учења.

У светло јутро Ускршње недеље, Марија Магдалена долази са кондиром, слично као касније и наша Косовка девојка, на поприште те победе, али не затиче више Победника односно, затиче га, али га, мислећи да је баштован, не препознаје одмах у жарком сјају јутра. Тек кад јој се он сам одаје својим поздравом и благословом, она, потресена, заљубљена, пада пред њим на колена и хоће да му обгрли ноге; али Спаситељ отклања је благо са речима: *Noli me tangere* — не додирни ме — и удаљује се тихо. То је смирени, ганутљиви, лирски епилог Ускршње мистерије. Беато Анџелико дочарао га је бојама на зид једне ћелије Манастира Св. Марка у Фиренци у свој његовој слаткој и мелодиозној тајанствености. У зеленом врту, под гиздавим малим боровима и чемпресима, крај каменог гроба, клечи Магдалена у бледоруменом оделу и пружа чежњиво руке Исусу-баштовану — који се још окренут и говорећи њој, полако већ упућује у другом правцу. *Noli me tangere*. — Исус је сав одевен у бело а његова коса и брада су плаве као зрело класје. Он је исто тако благ и чист као и онај некадашњи Добри пастир, само што је нешто озбиљнији, мисаонији и суморнији; он је у међувремену био умро и сишао у Ад и васкрсао славно, па не може

више да се задржава ради једног јединог залуталог јагњета — које ће, усталом, сад већ и само наћи свој пут и поћи за њим.

Тај мотив изненадног поновног виђења, сањалачког непременовања и напрасног тајанственог растанка, ишчезнућа дат је ваљда још поетичније и свечаније у оној епизоди на путу у Емаус. Дучо ју је насликао најсугестивније на једној од таблица свога великог полиптиха у Сијени: Исус као путник или хаџија, у великом тосканском сламњем шеширу, сусрео се са два своја апостола који су застали пред њим, зачуђени, збуњени као да га и познају и не познају, али, свакако, чудесно фасцинирани његовом појавом. Једноставан приказ, најједноставнија композиција, али тако чаробно озарена сјајем бајке и мистичне идиле! Сасвим је другачије обрадио ту легенду Рембрант на свом чувеном платну у Лувру. Он је дао ту велики, драматични тренутак препознавања, божанске апотеозе: Спаситељ, за столом, озарен благом, злаћаном светлошћу, благосиља хлеб, док ученици, десно и лево од њега, у сенци, изведени такорећи само у силуети, означају својим држањем и гестовима, најречитије, своју радосну и гануту потресеност што виде поново Њега, што је то одиста Он, Васкрсли, са којим су они ту, и не наслућујући ствар, још једном делили хлеб и вино.

Али још свечаније обистинио се последњи, коначни растанак Христов са својим апостолима: његово *Вазнесење*. Био је опет Цото који је умео најупечатљивије да нам предочи тај узвишени приказ, у низу својих бесмртних фрески у падованској Арени. Велики уметник је ту, прелазећи смело преко уобичајене композиционе схеме тог предмета, извео фигуру Спаситеља не с лица, већ у *профилу* — чиме је постигао најсјајнији ефекат, наиме, највећу динамику. Тај, мало дијагонално постављени Исус збиља се уздиже, збиља лети у вис, са главом и рукама занесено уздигнутим ка небесима где га већ дочекују хорови ликујућих анђела. То је збиља последњи коначни растанак са земаљском дружином која, одоздо, у збијеној групи и са светом стрепњом и дивљењем гледа за њим, за његовом небеском славом.

Духови су свечани, мистични закључак Христове повести и целог Новог завета. Они заузимају услед тога, већ од почетка, једно веома угледно место у хришћанској иконографији — ма да, чисто сликарски, у ствари, не пружају много: — један скуп

свечано-озбиљних, смерно-прибраних старијих и млађих људи са светлим језичићима на главама — и ништа више. Ради оживљавања те монотоније већ је врло рано придодата групи апостола и стављена у њен центар фигура Богородице — чије је присуство при изливању Св. Духа добила после и своју теолошку мотивацију. Али цео приказ, барем код старих средњевековних сликара, још и овако није постао много сјајнији и занимљивији.

Тек у доба Ренесанса добили су најзад и Духови своју пуну сликарску глорију — и то прво од Тицијана који је јасно диференцирао и оживео емоцијом и плахим покретом апостолске ликове око дражесне Мадоне, изнад чије главе, разрачавајући штедри златни сјај, лебди небески бели голуб (слика у С. М. дела Салуте, у Венецији). Најчаробније међутим приказао нам је духовску мистерију ел Греко. Код њега је (платно у Мадриду) то збиља празник, *пир огњених језика*; једно екстатично пламсање и муњевити блесак не само тих небеских варница, већ и целог колорита и композиције — један чудесни ликујући славопој светоме Духу, последњем, врховном изливу Божанске моћи.

Мистик и визионар ел Греко је тек продreo и у последњу дубину тајне Св. Духа и дао њену највишу сликарску реализацију.

Тодор Манојловић

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

ПРЕСЛОВЕНСКА УМЕТНОСТ И КУЛТУРА БАЛКАНА

У X веку постоји већ на Балкану српска, бугарска и хрватска држава. Овај моменат значи према прошлости границу превирања етничког, политичког и културног, а према будућности чврсту основу на којој су изграђени за последњих хиљаду година средњевековна и новодопска српска, бугарска и хрватска уметност и култура. Од њих, српска и бугарска, развијале су се на византиским основама и чиниле су са грчком, румунском и руском источноевропску културну заједницу, док се хрватска приклонила западу и за то време проживљава културни развој аналоган романским и германским земљама. То је судбински развој балканских словенских уметности и култура све до пре стопедесет година, када је византиска основа и источноевропска карактеристика почела да попушта и да уступа пред новим таласом културне унификације целе Европе. Ово се осећа већ од доба барока а још више од времена ампира и даље. Под тим новим утицајима и српска и бугарска уметност и култура улазе у заједницу којој је запад дао своје обележје.

У протеклих хиљаду година осцилирале су словенске уметности на Балкану са променљивом цртом развоја коју су и променљиве политичке прилике овог подручја условљавале. Тако је српска уметност била крајем средњег века у напону, у исто оно време када је Србија била и најмоћнији политички фактор на Балкану. Тада су српске фреске добиле баш вредност која их ставља у ред најзначајнијих уметности онога времена. Нешто раније под сличним политичким околностима проживела је бугарска уметност своју кулминацију, особито се манифестујући у црквеној архитектури. Још раније, средином средњег века истакла се хрватска уметност у својственој архитектонској орнаментичи

www.unilj.rs
УНИВЕРЗИТЕТСКА ВИБЛИОТЕКА

вајаној на камену. Губитак српске и бугарске политичке самосталности под Турцима означава убудуће таворење ових уметности, а политичка подела Хрватске између Мађарске и Венеције брише са њене уметности ону ранију индивидуалну ноту. Као основни услов за тај дуги развој националних словенских уметности на Балкану за последњих хиљаду година могло би се рећи: оне су доживеле кулминацију и добиле специфично обележје у времену напона политичке моћи односног народа, а та је за поједине нације била највећа када је суседство било најслабије. Тако је српску политичку моћ условила слабост Бугарске и Византије, Бугарску моћ слабост Србије и Византије, а Хрватску моћ дезинтересованост Венеције и Мађарске. Кулминација политичке моћи значила је и кулминацију уметничког стваралаштва. При томе не треба заборавити, да је постајала уметничка и културна подвојеност на Балкану за целих тих хиљаду година између истока и запада, осим националне уметничке индивидуалности изражене ужим властитим особинама. Словенски Балкан нема уметничког ни културног јединства, али има изванредно јаке националне уметности изражене у средњем веку и познате под именом стара српска, стара бугарска и стара хрватска уметност. Нас интересује шта је томе претходило и како је уметничко и културно лице Балкана изгледало пре стварања словенских држава, њихових етничких јединица и њихових уметничких индивидуалности. Пре излагања о овоме треба погледати уметничко и културно лице суседних нација и држава словенским балканским земљама. Ту се на северу у исто време, када српска, бугарска и хрватска, мађарска држава и нација формирала, и као хрватска приклонила западу, док се доста касније формирала и румунска држава и нација и културно приклонила истоку. На бившем класичном југу опет Грчка, Тракија и на Босфору, давно још од краја пропасти античког света изградиле су византиску уметност и културу, које су опет толико пресудне биле на балканском и европском истоку.

Пре десетого века балканске словенске и суседне земље пуних 600 година биле су у великом етничком и политичком превирању, уосталом као и друге европске земље оног времена. Пропасти античког света и римског царства, изванредан етнички напон Германа и Словена изражен у сеоби народа у раном средњем веку, са свим другим етничким померањима и променама, били су узрок

овом превирању. Особито се то на Балкану одиграло, дуже и шареније него другде, те је због тога овде траг антике јаче затрвен доласком и чврстом везаношћу за нову земљу словенског елемента, који се у комплексу других народа овамо такође доселио и трајно остао. Али осим Словена већ у IV и V веку пролазе овде Готи, у V веку је досезала ту и Хунска моћ, да после Авари у VI и VII веку чине главну политичку моћ средњег Подунавља и северног Балкана. Крајем VII века силазе овамо Бугари а крајем IX Мађари. Етничка слика тих немирних шест векова била је ова: романизовану илирско-трачку основу на Балкану коју је створила римска империја настојале су да измењају нове крвне јединице Германа, Хуна, Авара, Бугара, Мађара и Словена, под врло променљивим политичким условима. Јер, док се римско царство овде изграђивало вековима, и тако успело да етнички, политички и културно створи на Балкану уједињене, моћне и трајне илирске и трачке провинције, дотле су етничке и политичке творевине нових завојевача трајале често неколико деценија, некад један или два века, а само неке су преживеле рани средњи век и остале до данас. Ваља истаћи, да су у новој етничкој средини на Балкану само Германи и Словени припадали индоевропској заједници, док су Хуни, Авари, Мађари и стари Бугари припадници Монгола и дошли су из Азије до ових крајева. За све ово време постојала је на Балкану и византиска држава, али њене границе и моћ шириле су се и опадале према снази нових досељеника, и једино на крајњем југу биле су чврсте. Словенска политичка моћ најкасније се манифестује, иако је долазак Словена у маси на Балкан осигуран већ од VI века, а могућ од V, ако не и раније. Карактеристично је да су они једино дошли на Балкан као земљорадници и сточари поред других који су били освајачи и ратници.

Уметнички и културно сви ти народи доносили су собом на историско античко тле преисториске цивилизације сеобе народа назване такође ране историске културе. И то, Германи међу њима имали су најбогатију уметност доба сеобе народа која је у своје преисториске основе апсорбовала римске провинциске утицаје са Рајне и из Германије, као и грчке утицаје из црноморске области. Особито се на фибулама-брошевима, копчама, дршцима мачева и на другим украсним предметима налази типич-

чан зверни орнамент за то доба, и орнаментика изведена са одељеним ћелијама, испуњеним са шареним стаклетом или емаљом. Словенска цивилизација донесена из закарпатске области била је врло сиромашна и носила обележје традиционалних преисториских култура. Цео инвентар типова врло је скроман, орнаментика је ређа и без веће разлике, изражена је у таласастој линији и спирали а уметности скоро и нема. Германска култура и уметност сеобе народа и стара словенска на Балкану показују разлику не само у богатству типова и облика већ и у карактеру. Прва је типична култура гиздавих, немирних ратника и освајача, а друга мирних насељеника сељака, чврсто везаних за нову земљу. По броју налазишта и налазака прва се изузетно и спорадично налази, а друге има свугде и претежна је у овим крајевима. Огромна разлика постоји између ове две индоевропске културе раног средњег века и азиских номадских и степских култура Хуна, Авара, Бугара, Мађара које су у то доба донели собом. Од ових једино је нешто хунска а више аварска оставила трага у украсним предметима номадских ратника изведеним у рељефно ливеним и проломљеним плочицама. Трагови бугарске и мађарске старе културе и уметности сасвим су незнатни и сиромашни. Они су се брзо без трага и утицаја изгубили у новом свету који је у сасвим другом европском правцу упутио уметност ових крвно и културно инородних досељеника из Азије.

Могло би се рећи да је од краја антике до X века за 600 година нестало на Балкану римске културе и уметности. Она се само спорадично и изузетно ту развијала у византиску, јер су нове придошлице са севера и истока донеле собом своје преисториске културе и уметности. У том међувремену све су се оне изгубиле, а да нису утицале на будући културни и уметнички развој потоњих балканских народа. Само је на истоку Византија имала пресудног значаја за даљи развој националних уметности, док је на западу била то Италија и франачка држава. Али егзотичне културе сеобе народа на бившем античком тлу Балкана оставиле су за собом археолошког трага, и то најбогатијег и најлепшег у германској и аварској култури, које се ретко налазе у гробовима а само изузетно у кућама и насељима. Напротив, стара словенска култура у то доба је врло сиромашна али много распрострањена. Она нема у себи чари освајачких култура које

су нестајале како су са политичке позорнице нестајали њихови носиоци завојевачи, већ простоте и једноставности сељачке културе која се показала најистрајнија и најподеснија у преузимању нових елемената и у преради њиховој у средњевековне националне уметности и културе словенских нација и држава на Балкану.

Скоро хиљаду година биле су балканске земље под непосредном влашћу или посредним утицајем античког света Рима и Грчке. Горња граница тих прилика је крај IV века када доласком Гота почиње сеоба народа у тим крајевима и када се коначно римско царство дели на западни и источни део. Доња граница је VI век пре Хр. када је неоспоран и сигуран већ и у унутрашњости Балкана грчки импорт који је пристизао из њихових колонија на јонској, јадранској, хелеспонтској, босфорској и западно понтиској обали. Врло је занимљив начин и домаћа моћи и утицаја римског и грчког на балканске земље, као и временски ток у коме се све то одиграло. Сматра се да је дефинитивно римска моћ учвршћена на Балкану око Христовог рођења, изузимајући Дакију, која је касније и само за краће време ушла у састав царства. Од Хр. рођења па до поделе царства за четири стотине година римски живот струјао је по покорењим провинцијама Илирика и Тракије, у Панонији, Далмацији, Мезији, Дакији, Тракији и Македонији. Покорено илирско и трачко становништво романизовано је. Само је на Балкану, у Грчкој и Македонији остао и даље грчки свет а спорадично био разасут и по другим покрајинама. Овом коначном загосподарењу Балкана претходили су вековни, дуги илирски, македонски и грчки ратови, који почињу у III веку пре Хр. па трају до Христовог рођења, у којима је особито био јак отпор аутохтоног живља илирског и трачког. Римска држава, освајачка и моћна, ослоњена на војску, загосподарила је овде политички, збрисала етничке затечене јединице, романизовала их је осим Грка и Македонаца, и потиснула је њихову културу и уметност. Тако је дошло до политичког, етничког и културног јединства на Балкану, јединог досада познатог за ове земље у историској и преисториској епохи. Јер, како смо видели и како ћемо још видети, тог јединства на Балкану ни после ни пре Римљана није било. Сасвим је био други начин продора Грка на Балкан. Они су као трговци

долазили, доносили собом своју робу и културне тековине као импорт из својих колонија са балканских обала на илирско и трачко преисториско тле. Шести век пре Хр. сигуран је датум грчког импорта у илирске и трачке земље, који је неколико векова касније заустављен римским освајањем и културном наредбом.

Римска култура на Балкану значи не само јединствену појаву у уметности већ и богатство кога касније и раније није било. Истина, потоње националне средњевековне културе и уметности овде биле су значајне по садржини и вредности али не и по обиљу и количини. Римска је била само провинциска култура у Илирији и Тракији, везана за средиште у Италији, али је судећи по археолошким споменицима била толико широко распрострањена и богата да је значила досада и најшире културно богатство у овим земљама. Велика места са јавним зградама, храмовима, позориштима, купатилима, приватним кућама и становима, са поплочаним улицама, канализацијом и водоводом, припадају овом цветном и мирном времену Балкана. Статуе, споменици, фреске, мозаици, накит, скупоцено оружје и корисно оруђе стална су појава у овим налазиштима. Градови и тврђаве, тврди путеви, уређена гробља, осигуране границе проширују још више овај археолошки инвентар. Неколико великих археолошких откапања пружају слику живота у римским местима на Балкану. Као у Салони, данашњем Солину код Сплита, у Наису данашњем Нишу, у Стобима данашњем Градском испод Велеса, у Хераклеји Линкестис код Битоља, у Сердики данашњој Софији, у Сармосегетузи месту у Ердељу, у Аквинку данашњој Будимпешти. Један велики део римских великих места особито у подручју Саве, Мораве и Вардара остао је детаљно неиспитан, али случајни налази говоре о изузетном богатству и лепоти ових места. Баш ти крајеви Илирика играли су ретко важну улогу у римском царству. Преко њих водио је најкраћи копнени пут из Италије за блиски Исток, а оне су у једном сразмерно дугом времену биле средиште царства из кога потиче неколико врло значајних императора и династија касног римског царства. То је у науци позната епоха илирских императора која је трајала од средине III века па до краја IV века, и којој као најзначајнији припадају цареви Трајан Деције, Аврелијан, Диоклецијан и Константин Велики. У то време Рим и

Италија губили су свој значај као средиште царства. Пре него што је Цариград проглашен за другу престоницу илирски цареви владали су и боравили у Сисцији данашњем Сиску, у Сирмију данашњој Сремској Митровици, у већ познатој Салони, и Сплиту познатом особито по Диоклецијановој палати, у поменутом Нишу, у Виминацијуму данашњем Костоцу. Сасвим је природно, да се за тих сто година око императора у овим местима поред војсковођа, чиновника и политичара, скупљали и архитекти и уметници и изграђивали ове провизорне престонице на завидној висини, тако да се може говорити о засебној провинциској уметности у Илирику, која је као особита компонента послужила у формирању касно античке и византиске културе и уметности. Што се грчке културе и уметности тиче, у унутрашњости Балкана она никад није постигла интензитет римске културне унификације. Она се увек појављује само као туђ класичан импорт поред аутохтоног илирског и трачког преисториског инвентара. Школски пример за то је архајска некропола из Требеништа на Охридском језеру.

Пре античке епохе проживео је Балкан дуг преисториски развој, у коме се појављују нека времена као особито карактеристична у општем културном развоју Европе. То је прво жељезно доба, названо иначе халштат, у коме је од 1000 до 500 г. пре Христа на западном Балкану цветала особито висока илирска цивилизација, и млађе камено доба, неолит, пре 2000 г. пре Хр. па даље до даљне прошлости, у коме се у средњем, Балканском Подунављу, развила особито висока култура, позната по своје тракастом орнаменту, израженом у спирали и меандру, и по статуетама. За ова преисториска времена неми су људи и догађаји, јер о њима није ништа остало написано. Тешко се зато установљавају политичке и етничке јединице, али су културне прилике захваљујући бројним археолошким налазима врло јасне.

Већ у прошлом ставу речено је да су Римљани на Балкану затекли илирска и трачка племена и њихове политичке творевине. Али међу њима особито на северо-западу и у центру било је и галских, келтских племена која су се ту задржала још из почетка трећег века пре Хр. када су пролазила за Грчку и Малу Азију. Занимљиво је да латенска култура, култура другог жељезног доба, чији су творци и носиоци Гали од V до I века пре Хр., и

пored директног доласка галских племена на Балкан, није никада јаче загосподарила овде. Особито је још јак био отпор у то време илирске културе, која је продужавала стару традицију првог жељезног доба и допустила да се латенска шири једино око градића које су Гали држали, као и на подручјима где су се населили. Сасвим је други изглед илирске халштатске културе, моћне, свугде раширене по западном Балкану, богате по садржини, са специфичном керамиком, изразитим оруђем и оружјем, као и блиставим накитом. Илирска типична налазишта су некрополе са гробовима испод могила као и градићи. Као што је формирана илирска култура била препрека потпуној победи келтске у другом жељезном добу, тако је исто за њено формирање раније у бронзаном добу од 2000—1000 година пре Хр. сигурно требало времена. Етнички није баш јасно ни сигурно да су кроз целих тих хиљаду година били Илири на западном Балкану носиоци бронзанодопских култура. То време, иако има своје карактеристичне културе, више је епоха стварања и формирања потоњег илирског халштата на Балкану. Једну од најзначајнијих културних појава Европе дао је Подунавски Балкан у неолиту, млађем каменом добу. Његове културе тракасте грнчарије, особито истражене у налазиштима у Винчи код Београда и Бутмиру код Сарајева, претстављају са још богатом стилизованом пластиком кулминацију европских неолитских култура. Да ли су и тада били Илири носиоци ове културе, са сигурношћу није могуће утврдити, иако су неки археолози склони тој претпоставци. И пре неолита у старијем каменом добу, које сеже до дилувија, глацијала, имао је Балкан своју културу, особито изражену у налазишту у Крапини код Загреба. Налазиште припада најстаријим палеолитским културама, а човек још првобитној, примитивној раси Европе која није знала за уметност и орнаментику, већ је на најпримитивнији начин обрађивала оруђе и оружје.

Укратко би се могла дати карактеристика развоја уметности и културе на Балкану. У току последњих хиљаду година, од одмаклог средњег века до данас изграђене су националне уметности и културе диференциране народним обележјем, али и груписане у две строго одељене уметничке и стилске групе, источну византиску и западну, романско-германску. Кулминација тих уметности била је везана за кулминацију политичке моћи појединих нација,

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

коју је условљавала слабост суседства. У раном средњем веку од пропасти антике до формирања националних држава, културе су се калеидоскопски мењале са етничком променом народа у сеоби народа. Оне су се све изгубиле под моћним таласом Византије и романске уметности, иако су уништиле античку културу и уметност. Само под Римљанима Балкан има јединствено културно обележје у саставу империје. Због изузетног привредног и саобраћајног значаја, због императора и династија са Балкана, цветала су овде богата места са специфичном културом. За разлику, грчка је култура само продирала на балканско преисториско тле и остављала иначе преисториске илирске и трачке културе и даље у животу. У преисториско доба илирски халштат и неолитске културе изузетно су важне културне појаве онога европског света.

На крају карактеристично је да су значајне балканске културе и уметности у свим епохама настајале само у дугим и мирним временима, било појединачних нација и држава, било у комплексу моћне заједнице са другом нацијом и државом.

Др Миодраг Грбић

уздаје

ТРУД
ОБЈ
СТАВ
К
ИМ Б

ПРОБЛЕМИ НАШЕ СРЕДЊЕ ШКОЛЕ

Никога нема који би био задовољан са данашњом школом: ни наставници, ни родитељи, ни сами ђаци, па ни сама државна управа, а још мање јавност. Разлика је у томе, што за неуспехе родитељи криве наставнике, наставници ђаке, државна управа истовремено и наставнике и родитеље; јавност и ученици не траже кривца, али отворено кажу да са школом нису задовољни.

Старији наставници и многи родитељи кажу да је некада школа била много боља, што је наравно продужење похвале „старих, бољих дана” и истовремено прикривена тужба над садашњим „никад уређеним приликама”. Изгледа да су још више незадовољни млади наставници, који су тек дошли из школских клупа, пуни реформних идеја, а сада не достижу ни оне успехе које би могли да достигну сами у своме предмету и своме разреду. Непрестане реформе, нова наређења и свакојаке забране, па ни преношење одговорности са школе на кућу, није дало никаквих видљивих успеха бар у педагошко-васпитном смислу; заједница дома и школе ипак помаже школу са новчане стране више или мање, јер преузима оне неопходне издатке, обично ситне, (на пример креда и мастило) које држава не узима у обзир. Од ове заједнице према томе не може се очекивати никакво побољшање.

I

Побољшање ипак мора да дође, јер никако не можемо допустити да стојимо поред омладине и не знамо да јој помогнемо, као лекар поред болесничког кревета са уверењем да ће му болесник ипак пре или касније умрети. Ми не смемо да допустимо да омладина телесно пропада и да се душевно губи, а да је још и ми затварамо у неподесне просторије и душевно је оптере-

ћавамо учењем које њу не занима и — sit venia verbo — често је непотребно.

Признајмо још једном да су реформе долазиле једна за другом, не само на почетку већ и у средини школске године, признајмо да су све биле идеалне, да су произашле из најбољих културно-педагошких побуда, а признајмо исто тако да досада нису постигле никаквих успеха, чак би се могло и тврдити да успех није био само негативан, него чак и штетан. Штетан је био већ из принципа, јер експеримент је већ сам по себи опасан по школу, пошто је школа нешто статичко, већ устаљено само по себи, која не дозвољава ни ученику да буде жив како захтева његов темперамент, ни наставнику да ради према своме расположењу; исто тако не дозвољава ни неком трећем да силом поремети школски ред и да га изненада промени према новим погледима. Како се ученик прилагођава школским приликама, како им се прилагођава и наставник упркос својим личним бригама, тако мора и све друго да буде у школи еволуционално, развојно.*)

Никако не смемо да испустимо из вида да школа већ сама по себи није „школа будућности“; школа је само прошлост људског рода и људског ума. У садањој школи се огледа читав дуги пут у развоју људског знања; признајмо да цела наша школа није ништа друго него историја појединих предмета: чак и у математици, физици, хемији, природопису, дакле и у реалијама, учи школа само оно што је наука већ раније утврдила; само универзитет може до неке мере, па ипак скромно, да прати науку, тј. да је у вези са новим открићима. Основна и средња школа не смеју да уображавају да и оне прате науку те морају из тога извући практичне закључке; не смеју ученицима обећавати нешто што не могу и не намеравају да испуне. Ради потпуности треба да споменемо и нереалне школске предмете: историју и језике са литературом.

И баш на литерарним часовима школа се потсмехује „не-модерним“ старијим литерарним периодама, тако да већ саме

*) Све предлоге о реформама треба најпре свестрано расправити и проучити, па их онда негде опробати. Ако се покажу као добри, тек онда их применити на све школе за време дужег развоја као путоказ.

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

В
И
В
Л
И
О
Т
Е
К
А

WWW.UNILIB.RS

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

„класичне писце” омаловажава у толикој мери да за њих важи већ унеколико промењена Гетеова изрека: „Ко не хвали класике? — А ко их још чита?” Ово је типично питање, које бисмо могли да предложимо нашој школи. Учимо све могуће биографије и године, али све то остане на површини, до језгра ствари, до онога због чега смо то учили не дођемо, па каткад и не покушамо да дођемо. Ми пређемо градиво потпуно и никада се не питамо, какав циљ има то градиво и који задатак у школском систему.

Не може бити намера, ове расправице да се залази у суштину појединих предмета. Ако то ипак учиним са којим предметом, учинићу ради доказа својих претходних тврђења и каснијих закључака, при чему ћу се задржати само на средњој школи.

Основна школа мора да да свима неку чврсту основу у писању, читању и рачунању. То је стварно основа и истовремено неки минимум; све друго, а тога је пуно, каткада и превише, је само додатак.

Исто тако мора да да и средња школа својим ученицима неко сигурно знање у појединим предметима; што иде преко те основе је неки додатак, који је пожељан, али не битни део средњошколске наставе, разуме се уколико не долази у обзир систематско вежбање душевних снага, рецимо кратко душевна гимнастика.

Да бисмо се разумели, утврђујемо унапред: основна школа даје ученику основне појмове и ученик мора учитељу слепо да верује; средња школа разлаже ученику предмета, а ученик мора да их разуме; висока школа пак наводи свог ученика на самосталан научни рад.

Средња школа морала би ученику у првом реду да тумачи све и само узгред да прикупља знање из појединих предмета. Погрешно је гомилати знање, већином вербално, за које нема ни довољно разумевања од стране ученика, ни довољно разлагања од стране учитеља.*) Све је познато и признато, па ипак тако страшно грешимо и „убијамо” школу и ученике.

*) Душевно преоптерећење је, педагошки, грешка онаква као што је телесно преоптерећење грешка против телесног успособљавања и здравља. Помислимо само како штеде своју енергију Јапанци и употребљавају је само онда када им то користи.

Ради примера: у матерњем језику одбацујемо граматiku из чисто „човекољубиве” намере и из бојазни да часови не буду досадни. Ми радије читамо и вежбамо „стил”, као да нам је коначни циљ изграђивање будућих писаца, као што су у средњем веку у манастирским школама стварали „латинске песнике”. При овом свом љубазном поступку још мислимо да омладини користимо, ако је не „мучимо граматиком”, при чему сасвим заборављамо ради чега је омладина дошла у школу. Причице може да чита и она омладина, која не похађа средњу школу, само да добије примерне књиге у руке. Ми заборављамо да у школи није довољно да само пратимо причу, пошто хоћемо да извежбамо ученика у језику, али зато није довољно ако му само повремено објаснимо неку конструкцију и радујемо се да му не треба у матерњем језику објашњавати облике које је донео собом у средњу школу, али их није донео као знање већ само као навику. И тако далеко идемо, да ћемо на исти начин учити и стране језике, па чак и латински, као што већ учимо матерњи језик.

Ако тражимо неки пример за доказ погрешке у школским експериментима, била би баш подесна теорија о настави језика. За стране језике тражимо онај пут који смо употребљавали за матерњи језик, па ипак нисмо задовољни ни у матерњем језику са знањем куварице или занатлије, па чак не и марљивог самоука, пошто тражимо нешто „више”. И шта је ово „више”? И физички радник научиће страни језик, бар за своју струку, у довољној мери и још доста брже, нарочито ако се нађе у страниј средини, дакле на исти начин као што је учио матерњи језик; па му ипак не признајемо знање језика, пошто тражимо у језику нешто више. И шта је ово „више”? Знање у језику радије признајемо ономе који можда не говори течно, али говори опрезно у сталној бојазни да не учини какву грешку и у томе се битно разликује од оног „практичног” ученика који је хтео само да се споразумева, без обзира на правила језика. Већ из тога можемо да закључимо, да само вежбање језика није довољно, већ је потребно и граматичко разумевање као нужна компонентна знања у језику; задатак учитеља је да граматиком не убија љубав према језику, већ да је ствара и подиже. И мртво читање ће да замори школу и живахан час граматике показаће ученику величину језика и његове изградње, пред којом треба да се поклати са пијететом учени-

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

В
И
В
Л
И
О
Т
Е
К
А

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А
В
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

заједно са учитељем, као пред највећом светињом наслеђеном од предака, исклесаном и усавршеном на којој ће његов род и даље да гради у садашњости и у будућности. Ова логичка изградња матерњег језика биће ученику снажан ослонац у учењу ма којег страног језика, који неће да учи само за свакидашњи разговор, већ и за ширење свог духовног, а поглавито језичног хоризонта. Жалосно је, истина, да у средњој школи ученик за све време не научи толико страни језик колико један осредњи радник за пола године у туђини, а у том погледу неће нам и нису нам помогле све директне методе. Достигле су својим вечитим запиткивањима истиниту отупелост ученика према настави језика и убиле последњу мрвицу љубави за језик. Ученику може бити радост и задовољство једино тада ако може да изрази своју мисао на туђем језику, никако пак не може да обрадује ученика учење језика које већ унапред тражи од њега да заборави да мисли својим рођеним језиком, премда би тада његово знање језика било на висини. И овде је педагошка грешка: циљ нека буде већ истовремено пут до циља; способност да већ мислим туђим језиком (дакле без заобилажења на свом језику) нека придобијем тиме, да насилно заморим у себи премишљање матерњим језиком. Не само да је то прескупа цена за достизање циља, наиме потпуно знање матерњег језика, нека заморим још пре него што могу да се служим страним језиком: »*filius ante patrem*».

На овом сам примеру само хтео да покажем, како су погрешни једностранни експерименти, а при томе нисам хтео да се залажем за сухопарну граматику, јер нисам ништа тако мрзео као граматику у оном случају када је требало да уживам у поезији; таква је ипак наша школа: када је време за граматику, тада скрећемо с пута, а употребљавамо је тада када убијемо поезију (сетимо се само латинских часова); да, каткада је употребљавамо као средство за казну, за дисциплину или слично, само да тиме упропастимо вољу за радом и наставом у језику и можда до самог језика, како то причају бројни абитуријенти.

Узгред бих хтео да споменем неколико других предмета: земљопис одприлике, тражи већ у свом почетку познавање екуатора, упоредника и подневака, мада ученик није никада имао куглу у својим рукама изузев можда football. Хемија захтева толико образаца напамет, да их може упамтити само најбистрији,

а за хемијски лабораторијум нема ни новаца, ни места, а обично ни праве љубави. Математика на крају средње школе прелази већ границе постављеног принципа: напушта тле схваћања и прелази у теоријско-проблематску сферу, а о томе не бих хтео као нестручњак да дајем свој суд.

Дакле имамо за средњу школу два циља: систематско вежбање духовних снага и 2) минимум знања у појединим предметима.

II

Систематско вежбање душевних снага долази само по себи тиме, да прелазимо увек од лакшег ка тежем и истовремено и квантитативно од мањег ка већем. Занимљивији и можда неспореднији је проблем о минимуму знања. Минимум већ сам по себи је онај најмањи квантум знања, који мора да савлада сваки ученик ради свог успеха. То би био и логички захтев. Практично гледано тај минимум у школи не постоји, јер га не познају ни школски прописи у појединим предметима, а наставници имају о томе различите појмове. Ону партију, коју неки наставник сматра за тако важну да даје због ње ученику слабу оцену и прети са изгубљењем године, други наставник сматра за тако безначајну, да је уопште не тумачи и ћутке прелази преко ње. Али ипак: *est modus in rebus*.

Али још нешто постоји: уколико наставник превише захтева у свом предмету, утолико ће имати слабијег успеха. Да останем при својим предметима: Наставник, који би хтео да се удуби у суштину неког историјског периода, изгубиће тиме целину и преглед и већ тиме ће смањити вредност историјске наставе. Доказ: кад су били у школској години 1941/42 прописани само испити према прегледним питањима из наративних предмета, морали су наставници да се зачуде, колико самопридобилог знања су донели ђаци на испит, и признати, да би школа ово прегледно знање већ сама опет уништила, ако би га уопште достигла. Овако ћемо доћи до закључка, да ипак треба да поставимо неки минимум знања, који мора бити нека граница, под којом не сме да заостане са знањем ни један ђак који хоће да разред закључи позитивно. Преко те границе школа треба да пружи све могуће

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

WWW.UNILIB.NS

прилике да прелази овај минимум што више, и у избору предмета (слободно-изабрани и додати предмети) и у обухвату самих предмета. Неке књиге су већ означавале важно од мање важног, тиме што су прво означавале нормалним, а друго ситним словима. То је ипак био само покушај и почетак. Ако би минимум градива био тачно означен за све школе подједнако, онда би било много мање жалби у нашим школама, пошто постоји неки минимум који мора да достигне сваки ученик у сваком предмету, и који је једнак за целу државу. Што је преко њега то је различито, а минимум је свуда једнак, онако како мора да да једнак минимум и основна школа свуда, било у најповољнијим приликама у граду, било у најнеповољнијим забаченим брдским крајевима.

Захтев једнаког минимума знања није захтев униформисања целокупне школе, баш напротив: минимум знања нека буде заједнички, све друго нека додају у највећој могућој мери школске и ваншколске прилике, при томе можемо да препустимо нешто и самој школи живота. Како поштујемо онога, који све могуће ствари из најразличитијих страна живота познаје, тако морамо сажаљевати онога, који је положио све испите, можда чак са врло добрим успехом, а ипак је у већини предмета права незналица. Али зар га нисте видели сами, да нема ни појма о грађи просте реченице одмах пошто је напустио школу, да као судија не зна да реши своје сину, ученику трећег разреда, једну обичну једначину, да је као филолог потпуно заборавио рад парног котла и нема ни мало интереса за радиофонију, сем што окреће дугме на радио апарату; да инжињер давно већ нема у сећању ни историјске ни литерарне прегледе итд. И зашто све то? Зар је заиста школа толико непотребна да смем чак и у „модерно доба“ да морам да заборавим све што сам учио у школи?

Погледајмо најпре чињенице: Ученик заборави кроз године чак и најбитније ствари из онога што је научио у школи. Зашто? Зато што није добио свог личног односа; ако би га ствар заиста интересовала разумео би је, присвојио и никада више не би је заборавио, бар не потпуно. Даље и зато, што нема никакве прилике да би градиво више пута поновио. Ако захтевам, да морамо поновити све градиво садање средње школе, исто је као да треба све изнова прећи, а не само поновити у потсетнику. Non multa sed multum је старо, али увек мало цењено правило. Гледајмо само

наше дебеле уџбенике! За њих нарочито важи правило: Nil nimis! Друкчије је кад имаш неки минимум тога знања сабран и при руци, да ти је ово драга књига, која те прати из средње школе кроз живот. Из бојазни, да не паднеш под ниво својих младих година, радо ћеш да прелисташ књигу и тиме да освежиш своје сећање, тако ће нестати међу интелигенцијом свих незналица, који тако живо сведоче да је средња школа само неко запослење за младиће у задовољство професора, која даје ученику сувише мало знања, утврђеног и позитивног.

Иако је тај минимум знања још тако скроман, био би ипак нека подлога, основа, кичма. Од те основе би сваки појединац могао да прави шетње у друге душевне баште, било научне, било уметничке, пошто знамо да треба увек основе да бисмо могли напредовати. Човек за свој душевни развој копа темеље само једанпут у животу.

Да се ово знање ученика разграна преко минимума, брига је школе према њеној могућности, тек онда пошто је апсолутно осигурала достизање минимума и омогућила самостално учење употребом приручника, речника и опште литературе. Благословена нека је школа, која би могла да да омладини много и много преко минимума! Где ово није могуће у највећој мери, у некој мора ипак бити могуће.

Треба да знамо, да и најбоља школа даје само основе за продужење науке: изградиће их сопствена вредност и школа живота. И за ово имамо праве доказе: У светском рату ученици виших разреда гимназије за време својих кратких отсуства полагали су испите из појединих предмета и појединих разреда и при томе су, разуме се, могли да покажу само најскромнији минимум знања. Коначно су овако положили и матуру и постали штогод. Али гледајте: у животу им се није познало да нису посећивали редовно поједине више разреде, све је надокнадила озбиљност ратних година, требало је само да добију још стручну спрему.

Одређени минимум знања имао би истовремено за последицу и неко нивелирање знања. Сигурно је, да ће неки противуречити томе, рећи ће, како би било то жалосно и једнолико да сви свршени средњошколци имају једно исто знање. Једна школа — то је прво — није сама себи циљ; стручна спрема и продужење

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

В
И
В
Л
И
О
Т
Е
К
А

науке донеће још много разноликости бившим средњошколцима. Много је жалосније, да су сада матуранти међу собом толико туђи, као да нису прошли кроз једнаке и средње школе, пошто не могу да говоре о заједничким школским стварима, пошто су превише туђи по устројству школе и превише различити по своме знању. Ево: два медицинара, па макар били специјалисте различитих струка радо ће говорити о медицини и о свеопштем напретку њихове науке, само средњошколци нека не говоре о овим годинама, за које песници кажу да су прерано минуле. Успомена на средњу школу буди само име неког несимпатичног професора, друкчије се ђаци задњих година не воле да сете школе: Шта је узрок томе?

Мислим да нећу много погрешити, ако тврдим, да је у томе у великој мери узрок осећање, да нису у средњој школи стекли све оно што су могли да стекну. Ако их упитате, нерадо ће вам признати, да у средњој школи „стварно“ нису ништа научили. Шта значи ово? Недостаје им осећај да су ипак нешто научили, пошто су добили сведочанство. За младог човека није важно осећање да још много шта не зна, треба му осећање да већ много шта зна, али да може још много тога да стекне.*) И недостатак тог осећања узрок је томе да омладина не воли школу. Ми видимо да родитељи шаљу децу у школу, да би нешто научила, а и деца сама теже за тим, и како нам онда на свршетку школе кажу да нису „ништа научила“. Средњошколац ипак није имао прилике да сам себе увери да нешто зна, пошто је морао толико пута осетити како мало зна, или уопште да не зна. Начин наших испита га никако не уверава о његовом позитивном знању, и стварно он није никад у стању да сам себе испита. Кад би имао могућност, па не само могућност, већ и дужност, да самог себе веже за минимум знања, опазио би да зна не само минимум, већ и много преко минимума, радовао би се школи и био би поносан својим знањем. На тај би начин порастао углед школе, пошто је признаје онај фактор, који је најмеродавнији за пресуду, т. ј. сам бивши ђак. После њега о школи ће угодно да суде и други фактори и постаће им као дом просвете, као купола

*) Најбољи ученици ослобођени су и течајног испита.

народне културе, а не само као нужно зло и фабрика за продукцију интелектуалаца, како је то сада по мишљењу великог дела народа.

III

Рекли смо, да са истицањем минимума достижемо и нивелирање знања, што би дошло посредно а не као крајњи циљ. Директно и хотимице морамо долазити до нивелизације у овом правцу:

Правило мора да буде: Сваки наш интелектуалац мора да познаје, бар у главним линијама, живот и рад нашег сељака.

Сви сталежи говоре, нарочито пред изборе, како воле и поштују нашег сељака, али кадгод је могуће исмејавају га као сељака и „сељачину” „право по сељачки”. Ако му се деси каква невоља мило им је, а кад могу и сами му чине штету, пошто сељак може да се штети и на његов рачун може да се грешти.

Али ипак, већина интелектуалаца је из сељачких кућа и сељаци сачињавају већину нашег народа. Откуда онда то понашање наше интелигенције, која пљује, такорећи, на своје огњиште.

Заиста, човек не може да мисли ни на шта друго и да ничим не оправдава поступак већине наше интелигенције, већ само тиме да је интелигенција изгубила потпуно везу са сељаком, па макар то изгледало немогуће.

На градско дете, које по неким неписаним правилима већ само по себи мора да иде у школу, пошто има зато најлепшу прилику и у највише случајева једно оваку могућност, не полагамо пуно обзира. Чуди нас само да и интелектуалац из саме сељачке куће, ништа није бољи. Једино тумачење за то видимо у томе, да се он рано одвојио од своје куће, а кад год се вратио гледао је на укућане са висине, док се није сасвим отуђио. Готово невероватно је висок зид, који код нас раздваја град од села, пошто се наше село развија полагано и својски, градови су се пак брзо променили, узимајући туђе лице, а с њиме туђе мишљење и туђе обичаје.

Једини спас је сада, да доведемо интелигенцију опет натраг на село, да упозна и лепоте и радости села, говор, живот и обичаје његових становника, нарочито да упозна њихов рад, њихове

УНИВЕРЗИТЕТСКА ВИБЛИОТЕКА

бриге и тешкоће, укратко њихов живот са свих страна*) и онда ће понова да поштује сељака и његов рад, тако ће бити крај овом исмејавању. Главно је пак да ће му бити познат живот сељака, кад му буде судио као судија, када буде учио његову децу да поштују своју родну груду и када буде заступао нашег сељака у разним корпорацијама. Досад су говорили о сељаку и његовом раду и заступали га понајвише такви људи, који стварно сељачки рад и сељачке муке нису познавали. Због незнавања су га тако и заступали.

Као што чујемо у Немачкој је за упис у средњу (главну) школу постављен услов, да дечко зна да плива и да вози точак, дакле да има неке спретности, што је у таквој земљи, индустријској, као што је Немачка, истинито услов напретка. Ништа онда не би било погрешно, ако би у аграрној земљи, као што је наша, био везан упис, бар у више разреде средње школе, на тачно познавање сељачког живота и сељачког рада, а не само у речима и по књигама, већ са жуљевитим рукама и знојавим челом. Ко зна да оре и коси, томе и није потребно да једе бели хлеб државне службе. Ко не разликује пасмине домаћих животиња, томе није потребно да цепа панталоне и учи да разликује читаво животињско царство по врстама и класама; ко не разликује раж од пшенице и овса, за њега не постоји Linneov систем и потпуно је непотребно да броји прашнике у цветним чашицама. Овај нека узме „рало и мотику“ и ради како му нареду други. Само онај, који је заволео нашу земљу и дубоко упознао наш народ, сме да ступи међу оне, које називамо цветом народа. Тада тек можемо да очекујемо за народ добре плодове, а без тога само шупље орахе. Само дрво које има дубоке корене може да се лепо развија и лепо успева. Ради тога мора и корен наше интелигенције да потиче дубоко из наше земље и нашег народа.

Др Павел Стрмшек

*) Зна се да ће и ово бити могуће у различитим крајевима у врло разноликим размерама, а неки минимум тога сазнања биће могућ свуда.

СТЕВАН П. БЕШЕВИЋ КАО ЛИРСКИ ПЕСНИК

Постоје, углавном, две врсте песника. Једни постају убрзо познати и популарни у широким читалачким масама, постижу хучне успехе на рецитационим приредбама, улазе у читанке и календаре, постају љубимци своје средине и свога времена. То обично нису правни песници, ствараоци од трајне вредности, од непролазнога значаја. То су, у већини случајева, сезонски песници, који су умели да погоде укусу свога доба и задовоље тренутна расположења своје средине. Прави песници обично не долазе одмах до заслуженог признања и угледа код својих савременика, који их примају хладно и равнодушно, без љубави и разумевања, а често их и одбацују са много зле воље и потцењивања. Могао би се навести дуги низ истинских песника, наших и страних, који су пролазили кроз живот недовољно запажени од званичне књижевне критике, непримећени од широке читалачке публике, несхваћени од већине својих савременика, неправично потиснути у позадину, осуђени на заборав. Многи од њих провели су цео свој живот у горкој тузи и усамљености, и напустили су овај свет са горчином у срцу и болом у души. И тек после њихове смрти нашао би се неки објективнији књижевни критичар или литерарни историчар који би савесно проучио њихова дела и донео о њима тачан и непристрасан суд, одредивши им у хладној и неумитној историји књижевности оно место које им по њиховој вредности припада.

Један од таквих књижевних стваралаца коме су чињене неправде целог живота и о коме још није изречен дефинитиван суд, несумњиво је и Стеван П. Бешевић, последњи ученик и следбеник нашег великог Змаја, некадашњи активни сарадник познатих Змајевих хумористичко-сатиричких и дечјих листова, и сам талентован песник, приповедач, драматичар и дечји писац.

WWW.UNS.NS

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

Б
И
В
Л
И
О
Т
Е
К
А

У овом кратком и непотпуном чланку осврнућемо се само на Бешевићево песничко стваралаштво, и то на његову лирску поезију, остављајући да другом приликом, у исцрпној и документованој студији, прикажемо његов целокупан књижевни рад, на свима пољима његове плодне и успешне, разноврсне и занимљиве стваралачке делатности.

Као лирски песник, Бешевић је отмени елегичар племенитих осећања и благородних мисли, сав утонуо у прошлост и мистику, са изванредним разумевањем мириса векова и присним оживљавањем боје и ритма минулих збивања. У првој фази свога песничког развоја, Бешевић је био под утицајем великих немачких и француских романтичара: једнога Новалиса, песника мистичног, трансцендентног „плавог цвета“; једнога Тика, песника свеобухватног, дубоко човечанског „светског бола“; једнога Ламартина, песника природних лепота и свемирских тајни; једнога де Мисеа, песника романтичних душа и заљубљених срдаца. Као Новалис, у својим бесмртним *Химнама ноћи*, тако Бешевић, у значајној и карактеристичној песми *Дани и ноћи*, одуховљено и надахнуто пева мистерију ноћи и открива њене лепоте:

Ноћ ме носи у висине; дан ми веже моја крила.
Дању гмижем с бедном руљом; ноћу смели Икар бивам.
Ноћ ме води као дете у чаробне баште вила,
Где о једном плавом цветку: о свељудској срећи сивам.

Дан котрља улицама све пороке наше мрачне.
Ноћ силази са Лепотом међ звездама што се скрива.
Дан ме руши, ноћ ме диже у висине тамо зрачне,
Где се душа с Богом мири и где вечну љубав снови...

Од романтичара наследио је Бешевић не само култ ноћи него и култ бола, жалбе за оним што је било и што се више никада неће вратити. Та жалба за прохујалом младошћу, за неоствареним сновима и недостижним идеалима изражена је на један изванредно дискретан, отмен и хармоничан начин, без патоса и сентименталности. Као трагични Велимир Рајић у својој дивној песми *На дан њеног венчања*, Бешевић утапа свој бол у филозофску резигнацију мирења са судбином и у елегичној песми *Пред крај* опрашта се са својом разореном срећом:

Но ја, драга, нећу клети судбу нашу
 Што разбија сада мој најлепши сан.
 Нек је срећно! Пијем и здобићу чашу,
 Да се раскрвави и срце и длан...

О, суморних дана! О, суморних дана!
 Свуд по грању дршке лист свео и жут,
 И пада, и пада, са покислих грана,
 Да покрије меко твој свадбени пут...

Овај мотив провлачи се, у разноврсним варијацијама и на увек нов и оригиналан начин, кроз цео циклус *L'amour platonique*, један од најлепших у Бешевићевој лирској поезији, у коме су песникова спиритуална осећања нашла адекватан и пречишћен лирски израз у мајсторски исклесаној уметничкој форми. Неколико песама из овога циклуса нимало не заостају ни иза најлепших љубавних песама Дучића, Ракића и Шантића. Сетимо се само Бешевићеве *Исповести* у којој је изразио интимну трагедију свога срца тако једноставно и просто, искрено и срдечно, а ипак тако топло и нежно, импресивно и емотивно, да дубоко утиче на наша осећања и оставља утисак који остаје и после читања песме, зареже се у наше памћење и дуго се не заборавља:

Не, ти ниси знала колико те волим,
 Кад рекосмо тужно збогом једно другом.
 — Сада, у даљини, Вечноме се молим
 Да ми будеш срећна у животу дугом.

Да ти никад туга чело не замрачи,
 И никад твој осмех не оде са лица;
 Да ти тако увек из очију зрачи
 Та небеска радост плавих љубичица.

Кад у једно вече, звездано и касно,
 На лепе ти очи сан се спусти плави,
 Тада ће ти, драга, у сну бити јасно
 Све што ти не рекох никада на јави..

И, најзад, после много година — „сетан, повучен у себе од света” — пред крај свога живота, стари песник се сећа давно ишчезлих и у неповрат минулих срећних тренутака своје прохујале младости и пева отмени и смирени *Епилог својој љубави*:

... Данас, у скоро дотрајалом жару,
Гледам где светли прошлост коју волим,
И походећи, опет, стазу стару
Сетном те душом из даљине молим:

— Кад стигне јесен, и почне да коси
Дунавски ветар кроз студене кише,
Ослушни тада: — он ти песму носи
О једној звезди... које нема више...

Ма какво се мерило буде примењивало, ово су песме које ће остати и којима ће увек бити место у свима антологијама новије српске лирике, и у оним најрепрезентативнијим. Њихова је уметничка вредност трајна и несумњива. Оне спадају у праву и високу поезију.

Према Бешевићу је наша новија књижевна критика била неправедна. Један од наших истакнутих млађих критичара замерио је Бешевићу, између осталог, да је застарео и архаичан, да није схватио дух новог времена и алудирао је на његове „смешне“ старе идеале. У својој значајној и продубљеној песми *Своме унуку Иви*, која се може сматрати за његов песнички тестаменат, Бешевић са пуно fine ироније одговара својој младом критичару и повлачи духовиту паралелу између идеалистичког и материјалистичког схватања љубави:

... Или, од данас, па за две декаде,
За љубав можда неће се ни знати.
О љубави ће причати баладе,
Но биће смешно да се због ње пати.
Можда ће тада наш нараштај свесно,
Бранећи духу да се к небу вине,
Славити, авај, све што је телесно.
Не дао Бог то да погодим, сине!
Јер смрачи л' духу материја сјај,
И одрекне л' се човек сасвим неба;
Успе ли стварност да вас поколеба,
Тад биће свему узвишеном крај,
И тужан биће с вама завичај!...

Међутим, иако је био песник идеалистичког схватања живота и света у току целог свога књижевног стварања, Бешевић није

писао само бајке и легенде, баладе и романце, није опевао само вилински свет чаробних снова и ружичастих илузија. У којој је мери Бешевић био и остао савремен, показује најречитије његова изванредно садржајна и карактеристична *Песма земље и живота*, у којој је изразио мисао да после срећнога и безбрижнога детињства долази младост, прелаз из детињства у прави живот, сазревање душе и тела, прилагођавање стварности. Док је нашим малишанима и девојчицама певао скаске, бајке и приче у стиховима, дотле нашој одраслијој, зрелијој омладини пева ову снажну *Песму земље и живота*, надахнуту високим човечанским идеалима, али ипак блиску стварности и борби за насушни хлеб, за опстанак под сунцем, за одржавање живота:

„Ја вам рај кроз бајке у детињству дајем,
Јер тад су вам душе још везане с небом,
Да доцније станем с будним нараштајем
На земљу, где труд се награђује — хлебом...

Где времена нема да се бајке везу,
Јер сказаљке овде брзином се мичу.
Однеле су бајке принца и принцезу
Што у дечја срца носе слатку језу,
Да у њима тада рајски снови ничу...

Сад нема тих снова; однели их вали.
Од данас нек хлебац у зноју вам прија!
Живот ће вам младе душе да прекали,
Да у свакој звезда радости засија,
С песмом о Животу, док сневају мали...“

Тако је песник Бешевић уводио нове српске нараштаје у стварност, желећи да избегне у њиховим младим душама неизбежна разочарења и унутрашње сломове, с једне стране, и да им истовремено, с друге стране, родитељски помогне да складно преброде неминовне кризе младости, припремајући их на стару и освештану истину да, после безбрижног детињства и распеване младости, долази стваран живот, у коме ће озбиљна јава и тешка борба за насушни хлеб потиснути у други ред плаве снова и шарене илузије.

Иако романтичар по души и срцу, Бешевић се никада није расплињавао у штуриим метафизичким апстракцијама и фанта-

WWW.UNILIB.RS

стичним халуцинацијама. Он је истински презирао књижевне мандарине и артистичке снобове који су се руководили аристократским начелом „уметности ради уметности”, увек затворени у своје куле од слонове кости, слични средњовековним магичарима и мистичарима који су градили куће од карата у имагинарним и безваздушним просторима. Иако је волео прошлост и са пуно надахнућа оживљавао минуне векове, Бешевић је увек остајао близак животу и стварности, народу из којег је поникао и земљи која га је дала, али увек несебично служећи високим националним идеалима и човечанским стремљењима.

Др Коста Милутиновић

УНИВЕРЗИТЕТСКА
БИБЛИОТЕКА

Б Е Л Е Ш К Е

„СЕОСКЕ ПРИПОВЕТКЕ” ДУШАНА РАДИЋА

Познато наше издавачко предузеће „Југоисток” већ пуце две године издаје једну врло потребну и корисну библиотеку под насловом „Српска књига”, у којој објављује одабране текстове из наше народне књижевности, народне поезије и прозе, те репрезентативне изборе најбољих дела српских писаца, почевши од најстаријих па све до данашњих. Од свога покретања па све до данас „Српска књига” је објавила преко 40 свезака, са информативним предговорима, у редакцији познатих стручњака и књижевника. Указујући са признањем на плодну и успешну издавачку делатност „Југоистока”, задржаћемо се овом приликом само на 38. свесци „Српске књиге”, која заслужује нарочиту пажњу. Реч је о „Сеоским приповеткама” Душана Радића, у редакцији и са предговором Ж. Милићевића.

Име Душана Радића је добро познато и нашој широј читалачкој публици, јер су његове приповетке у току последњих година објављиване доста често и по нашим дневним листовима као и по нашим књижевним часописима, те у посебним збиркама. Једну збирку Радићевих приповедака („На сто огњева”) издала је Српска књижевна задруга, као посебну свеску свога „Савременика”. А главно Радићево дело, његов врло успели и значајни роман „Село”, издала је Српска књижевна задруга у редовном колу, а добио је награду Српске краљевске академије.

Душан Радић је типичан приповедач савременог србијанског села. За разлику од Јанка Веселиновића и Лазе К. Лазаревића, који су били романтичари и идеализатори србијанског села, Душан Радић је изразити реалиста, који у својим делима даје верну слику србијанског села, без натуралистичког сенчења, али и без романтичарског улепшавања. Иако има искрене љубави за „нашег сељака и његове потребе, његов живот и његову душу честиту” — како сам каже у једном свом писму — Душан Радић врло добро види и његове слабости и страсти, види његове заблуде и погрешке.

Међутим, и у оним својим приповеткама које имају сатиричан карактер, Душан Радић не спада међу оне писце који нарочито уживају у томе да покажу свету како смо још примитивни и у многоме заостали за великим просвећеним народима. Баш супротно томе, Радић не критикује ради критиковања, него то чини само зато да зло лечи, да оплемени наше још грубе и сирове нарави и да облагороди наше жестоке балканске страсти.

Као што је врло тачно запазио Ж. Милићевић у своме одличном предговору, Душан Радић је „ослобођен свих тенденција које не би биле књижевно-уметничке. Зато читаво његово дело има — ако се тако може рећи — само једну искрену тенденцију: да буде без тенденције”.

Упореден са ранијим приповедачима србијанског села, чак и са оним најзначајнијим, Душан Радић је далеко савременији и модернији, садржајно и формално. Премда дубоко срastaо са народом и чврсто повезан са селом и сељаштвом, Душан Радић није фолклорни писац, као на пример Милан Ђ. Милићевић, него прави уметник који црпи своју грађу из свакодневног народног живота, али да би је после пропустио кроз своју стваралачку фантазију, пречистио и подигао на степен праве уметности.

Нарочиту драж Радићевим приповеткама даје њихов језик, богат и разноврстан, свеж и жив. Као што је тачно речено у предговору: „Језик, којим његове личности говоре, носи акценат стварности и животне истине. Уз то, он је леп, чист, из најбистријег врела народног говора. Почев од Вука, такав језик имали су увек само они наши писци који су се освежавали на изворима из самога народа”.

У ову збирку унесене су најкарактеристичније Радићеве приповетке из живота србијанског села и сељаштва. Из ових приповедака моћи ће сваки читалац најбоље да упозна Душана Радића као сеоског приповедача, достојног последника Глишића, Лазаревића и Веселиновића.

Техничка опрема књиге је врло добра.

Др. Р. В. Ђисаловић

САМООДГОВОРНОСТ У НЕМАЧКОЈ ОМЛАДИНИ

Немачки часопис „Дух времена” доноси у априлској свесци 1942 године под горњим насловом чланак проф. Dr. h. c. Петра Петерзена (Јена) о васпитању немачке омладине за самоодговорност. Самоодговоран може у пуном смислу ове велике речи да буде онај који је у стању да сам одговорно носи своју личност. А то је обележје људске зрелости и на тај начин крајњи циљ људског развитка. Заиста, одговарати сам за своје поступке, то значи: спознати делокруг властите снаге и њене људске моћи и из тога извући последице, спознати круг одговорности и ограничити га за себе, па онда скромно у оквиру тих граница према могућности уносити своју личност. Омладина нигде на свету не може да зна за те границе; она зна циљ али не пут. Њој још недостају искуства и доживљаји који се морају учинити у стварном животу и помоћу којих се тек може сагледати права удаљеност циља и постепено измерити његова узвишеност.

Немачка омладина је у прошлом светском рату познала све темеље и поноре људског бића: познала је смрт. Очи у очи са смрћу доживела је она вредности реалне заједнице, почев од ратног другарства па до највише заједнице која се може видети и доживети — народне заједнице. Тада је дошло спознање да је свака права слобода „везана слобода”. На степену

погрешно схваћене слободе личност изгледа као откинута од свог темеља као да лебди у магичном оквиру слободе. Сасвим с правом омладина тражи слободу, јер да нема слободе не би било ни праве одговорности. Али слобода није нешто што је одједном ту, већ нешто што се у животу човека мора стварати и развијати. И сваки појединац мора најзад да је извојује себи, и то делајући усред конкретног живота у људској заједници, а на своме месту. Усред таквог делања човек сазнаје шта он може. А колико човек заиста може, толико он поседује снаге, нагомилане у неку **руку**ни тиме ослобођене вољне енергије. Колико један човек може, толико је он у стању да у нечему изазове живот, да буде узрок и творац, па била то будућа жетва или неко уметничко дело, брава или палата.

Целокупно немачко омладинско вођство окарактерисано је данас појачаном тежњом да се морални проблеми приказују у реалном животу и да се питомци на њима уче. Свуда се окрећу стварним задацима. Спортске утакмице, заједничко логовање, учествовање у националним свечаностима и најзад радна служба, обавезна за све дечаке и девојчице, навикавају омладину на заједнички живот, на задатке, обзире и понашање које он захтева. — Морално поучавање је скоро сасвим ишчезло у корист делања и рада усред живота онаквог какав је у својој трезвености и растрганости, у својим забавама и радостима, у свој својој неумољивости и сурвности. Стално се од дечака и девојчица тражи прави рад, али поред тога и пуно карактерно учествовање.

Није потребно наглашавати да ово ново васпитање и образовање омладине почиње да утиче и на јавни школски живот и да ће га сасвим сигурно изменити како споља тако и изнутра.

Школа у служби самоваспитања

Нико неће очекивати да ће једно јавно школство које има за собом вековну традицију одједном обузети нов дух, да ће се оно из темеља изменити. А с друге стране било би чудно када тако обимно, живо и успешно ваншколско васпитање за заједницу не би већ нашло пута и начина да задобије и јавну школу. Јер сви ђаци од своје пете године долазе под њен утицај, **исто** тако скоро читаву деценију сви наставници, већина још и за време свог школовања. Хиљаде ових новообразованих наставника остају поред своје школске дужности и у служби омладинске организације. Стога се морала уклонити опасност расцепа, која је спочетка претила да ће настати између школе и омладинске организације. Иначе би васпитавање омладине било истински угрожено кад би се вршило под утицајем двеју сила које би дејствовале у различитим правцима. Једно од најпримитивнијих педагошких правила јесте да сви који раде одговорно на васпитању једног људског створења морају најтешње да сарађују, управљени на један те исти циљ, да дејствују сродним средствима. Иначе ће васпитаник бити растрган тамо амо, у преко деведесет од сто случајева, кренуће оној страни која му је комотнија, а осим тога остаће индивидуа у самој себи несигурна, уместо да сазри у чврсту личност свесну јасног циља.

Већ 1934 године указан је за то пут. Према званичним директивама, породица ученика уводи се у школски свет, тако да родитељи који су „главни интересенти у васпитању” узимају најтешњег учешћа у васпитању своје деце. — Још једна новина од далекосежног значаја донета је тада: приликом оцењивања ђака треба, поред успеха у школи и понашања, водити рачуна и о успесима у држању ван школе, нарочито у омладинској организацији. Тиме треба да се избегне да ученик води у неку руку дво-струки живот, један у школи а други, ван ње. Увек треба имати у виду целокупан успех и целокупно држање ђака за његово напредовање тј. ученика не треба више оцењивати само као ђака већ стално као потпуног човека. Стога је школа морала и на овом месту да се отвори животу споља и да успостави везу између школе и омладинске групе свога среза. Бесумње то значи озбиљан апел на ђака да увек и на сваком месту буде сабран и своју личност строго дисциплинује. Он је у целом свом младом животу стално подједнако јако и потпуно одговоран за своје делање и понашање.

Као што у омладинској организацији и радној служби васпитавање карактера стоји на првом месту, тако за све школе први захтев гласи: да постану школе карактера и васпитања.

Везане за узвишен захтев наставе блиске животу, упућују се школе на то да свој унутрашњи живот тако уреде да он постане системом самоваспитања и самообразовања ђачких група, уколико је то у тим годинама могуће. А да је то могуће врло је често и врло темељно доказано и практички показано, тако да немачким учитељима не пада тешко да одговоре овим захтевима. У првом реду мора у целој школи и у свакој учioniци да се слободно испољи ђачки живот и да сам себе формира, тако да сви ђаци заједно са наставником постану одговорни за групни живот. Тада појаве њиховог социјалног живота и моралног држања постају материјал за морално и социјално васпитање ученика и то најбољи педагошки материјал који се може замислити. Јер он потиче из самог стварног живота, стога је бескрајно јачи од сваке моралне наставе са њеним, већином, вештачки нађеним примерима.

На тај се начин долази до самоваспитања група и сваког појединог ученика у њој и помоћу њега до развијања личног живота у појединцу. — А што се у школи научи то ће се морати применити на излетима, пешачењима, у омладинским домовима, логорима и на путовањима. Све заједно тако служи активном развијању социјалних и моралних сила у тој ученичкој групи. И пошто ту никако не долази до укочених облика, осигуран је уједно стваралачки развој. Тако школа постаје за рану младост најважније место самоваспитања у заједници.

И у настави је могуће далеко веће остваривање самоодговорног образовања него што је то до сада учињено. Да би заиста провео захтев саморадње код ученика, наставник треба да осигура себи природног и моћног савезника у оном нагону за активношћу који се испољава код сваког здравог и нормалног детета и да га искористи много више него досада. Дете из малена хоће да ствара, и како је закључено на седници немачких васпитача

1936 године: „Наставник мора да се одрекне тога да поучава и васпитава са становишта одраслога, он мора напротив да се труди да докучи детињу душу и да се са што је могуће тананијим осећањем прилагоди у својим методама ступњевима узраста и развоја детета, закону који влада човеком.“ — На тај начин наставник пре свега долази у један нови драгоцени човечански однос према ђаку. Овај га доживљује као онога који чини да се његово делање повећава и постаје вреднијим. Тако се ученик испуњава осећањем захвалности и другарства према својим наставницима. Тако настају најдрагоценија осећања међусобног поштовања и наставник ће све више примити црте које се захтевају од омладинског вође.

Омладински вођа мора у суштини бити нешто сасвим друго него што је то претпостављени и командант за своју момчад. Он мора да буде најбољи међу себи равнима, онај који оно што захтева од других прво захтева од себе самог и то сам и извршава. Он мора увек изнова да доказује своју надмоћност, дакле свакодневно поново да задобија ранг вође. Тиме је потврђена прастара педагошка истина свих народа, да је пример од највећег васпитног значаја.

Такав омладински вођа задобија душе и подиже их, остављајући сваком своју част, јер он зна да она сачињава најплеменитије језгро личности у људском створењу. Ако повреди ово, или својим понашањем отупи осећање части, онда он за ученика није више васпитач већ сотона. Једном је вођа радне службе Рајха тачно рекао: „Ко нема осећања за част других, томе већином недостаје и осећање за властиту част.“

Ако је истина да се само у заједници може васпитати за заједницу, онда је исто тако истина да се само овим васпитањем у заједници лични живот појединца може правилно да развије и да доспе до своје вредности. Тако ће најпоузданије и непосредно научити зашта је дошао на овај свет, да је његово одређење да живи и за друге. Пред овом одговорношћу морају пасти самовоља и саможивост. И када је, тако завршава писац, под сунцем ове највише одговорности, лични живот доспео до свог пуног вредносног садржаја, тада, и тек тада сме он у крајњем смислу да самоодговорно узме свој живот у властите руке.

Д. Г.

ДРЖАВНА ШТАМПARIЈА У БЕОГРАДУ
 препоручује своја следећа издања:

ДВА ВЕКА СРПскогА
СЛИКАРСТВА

ОД
МИЛАНА КАШАНИНА
 СА УВОДНОМ РЕЧЈУ
 МИНИСТРА ПРОСВЕТЕ
ВЕЛИБОРА ЈОНИЋА

Књига је штампана у формату велике осмине, на бездрвној финој хартији, са 120 уметничких репродукција на кунст-друку и с прилогом четири слике у више боја.

Цена књизи 255.— динара

ОДАБРАНЕ СТРАНЕ НАШИХ ПИСАЦА

- 1) Песме Домовини — Антологија родољубиве лирике — Одабрао, уредио и предговор написао Трифун Ђукић — 280 стр. Дин. 30.—

РАЗНА БЕЛЕТРИСТИЧКА ИЗДАЊА

- 1) Петар Петровић Његош: Дела — II књ.: Слободијада — Мање пјесме. — Проза — 457 стр. Дин. 65.—
- 2) Петар Петровић Његош: Преписка. Прва књига. Дин. 135.—
- 3) „Из великих дана“. Одабране ратне приповетке српских приповедача. Дин. 25.—
- 4) Владимир Велмар-Јанковић: Дневна вест „ „ 25.—
- 5) Буро Димовић: Симеон Немања „ „ 25.—
- 6) Миливоје Предић: Голгота „ „ 25.—
- 7) Момчило Милошевић: Јован Владислав „ „ 40.—
- 8) Душан Николајевић: Две драме „ „ 20.—
- 9) Живко Милићевић: Записи о српској земљи „ „ 40.—

МУЗИЧКА И НОТОГРАФСКА ИЗДАЊА

- 1) Стеван Мокрањец: Православно српско народно црквено појање — У редакцији и допуни Косте Манојловића — 520 стр. Платно: 100.—
- 2) Јосиф Маринковић: Песме за један глас и клавиру — Одабрао и за штампу приредио Др. Милоје Милојевић — 93 стр. 50.—

- 3) Јосиф Маринковић: Божествена литургија Св. Јована Златоустог — За мешовити хор — У редакцији Косте П. Манојловића — 79 стр. Дин. Платно: 40.—
 Картон: 20.—
- 4) Јосиф Маринковић: Помен — За мешовити хор — У редакцији Косте П. Манојловића — 15 стр. 8.—
- 5) Петар Стојановић: Нова основна школа за виолину — I свеска 43 стр. 35.—
 III и IV свеска 30.—
- 6) Мокрањева Споменница — Написао Коста Манојловић 196 стр. 24.—

УМЕТНИЧКЕ МОНОГРАФИЈЕ

- 1) Љуба Ивановић: Цртежи — предели — 52 репродукције с предговором Богдана Поповића 100.—
- 2) Боровоје Стевановић: 33 године сликања око Београда — 32 репродукције с предговором Момчила Милошевића 60.—

РАЗНА НАУЧНА ИЗДАЊА

- 1) Вук Стефановић - Караџић: Српски рјечник — Истумачен немачкијем и латинскијем рјечима — IV издање — 922 стр. Картон: 200.—
- 2) Тихомир Ђорђевић: Белешке о нашој народној поезији — стр. 189 40.—
- 3) Драгутин Костић: Тумачења II књиге Српских народних пјесама Вука Караџића — 169 страна 20.—
- 4) Др. Јован Радонић: Сlike из историје и књижевности — 533 страна 135.—
- 5) Списи Светога Саве и Стевана Првовенчаног — Са црквенословенског на савременом српском језику превео Др. Лазар Марковић — 234 стр. 25.—
- 6) Др. С. Сагадин: Управно судство 30.—

Где није посебно означено да је књига повезана, цене се подразумевају за броширано издање. Сва издања Државне штампарије у Београду могу се добити код свих књижара у целој земљи, а уз унапред послат новац преко чековног рачуна бр. 56.080 могу се поручити на Стоваришту књига Државне штампарије: Београд, Црногорска 1.

WWW.UNILIB.RS

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА